

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Julius Sjödahl

Repression, rehabilitering eller reparation? Svenska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare i ett komparativt perspektiv

LAGM01 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Christian Häthén

Termin: HT 2015

Innehållsförteckning

Summary	1
Sammanfattning	2
Förord	3
1. Inledning	4
1.1 Syfte och frågeställningar	5
1.1.1 Syfte	5
1.1.2 Frågeställningar	5
1.2 Metod, material och forskningsläge	6
1.2.1 Metod	6
1.2.2 Material och forskningsläge	7
1.3 Teoretiska utgångspunkter	10
1.3.1 Proportionalitetsprincipen	11
1.3.2 Rehabiliteringsprincipen	11
1.3.3 Humanitetsprincipen	12
1.3.4 Förutsebarhet och det allmänna rättsmedvetandet	12
1.4 Ungdomsbrottslighet som forskningsområde	13
1.5 Avgränsningar och definitioner	15
1.6 Disposition	16
2. Svenska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare	19
2.1 Tidigare svenska åtgärder för unga lagöverträdare – utvecklingslinjer från 1800-talet till idag	19
2.1.1 Klassiska straffrättsskolan - viss särbehandling av unga	19
2.1.2 Sociologiska straffrättsskolan - ökade behandlingsinslag	20
2.1.3 Klassiska idéer tillbaka som reaktion - skepsis till behandling	21
2.1.4 Nyklassicism - särbehandling av unga igen	22
2.2 Utgångspunkter för dagens straffrättsliga reaktioner	23
2.3 Kort om "ordinarie" straff och påföljder för unga lagöverträdare	24
2.4 Särbehandling av unga före påföljdsvalet	25
2.4.1 Unga särbehandlas vid straffvärdesbedömning	25
2.4.2 Unga särbehandlas vid straffmätning - s.k. ungdomsrabatt	26
2.5 Särskilda ungdomspåföljder – ungdomsvård, ungdomstjänst och sluten ungdomsvård	27
2.5.1 Ungdomsvård	27
2.5.2 Ungdomstjänst (och böter)	29

2.5.3 Frihetsberövande av unga - slutna ungdomsvård (och fängelse)	31
2.6 Övriga åtgärder med viss särbehandling av unga lagöverträdare	32
2.6.1 Åtalsunderlåtelse/straffvarning och strafföreläggande	32
2.6.2 Registrering i belastningsregister	34
2.6.3 Medling.....	34
2.7 Sammanfattande kommentarer – svenska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare .	35
3. Internationella förpliktelser och riktlinjer	37
3.1 FN-nivån och barnkonventionen	37
3.1.1 Kort bakgrund och barnkonventionens ställning i svensk rätt.....	37
3.1.2 Barnrättskommittén	38
3.1.3 Barnkonventionen och unga lagöverträdare	38
3.2 Europeiska nivån	43
3.2.1 Europarådets rekommendationer angående unga lagöverträdare	44
3.2.2 EU:s yttrande om unga lagöverträdare	46
3.2.3 Sammanfattande kommentarer om europeiska riktlinjer och åtgärder för unga lagöverträdare	47
4. Norska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare.....	48
4.1 Kort historisk bakgrund samt centrala principer och utgångspunkter	48
4.2 Generell straffmildring för unga lagöverträdare	50
4.3. Frihetsberövande straff med viss särbehandling av unga lagöverträdare.....	50
4.3.1 Fängelse.....	50
4.3.2 Förvaring.....	51
4.4 Icke-frihetsberövande straff med viss särbehandling av unga lagöverträdare.....	51
4.4.1 Samhällstjänst	51
4.4.2 Böter	52
4.5 Övriga åtgärder med viss särbehandling av unga lagöverträdare	52
4.5.1 Åtalsunderlåtelse.....	52
4.5.2 Registrering i belastningsregister	53
4.5.3 Medling i konfliktråd	54
4.6 Ungdomsstraffet.....	55
4.6.1 Utgångspunkter och förutsättningar för ungdomsstraffet	55
4.6.2 Innehåll och verkställande av ungdomsstraffet	56
4.7 Sammanfattande kommentarer - norska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare	58
5. Analys och slutsatser	59

5.1 Jämförelser av svenska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare med internationella förpliktelser/riktlinjer samt norska straffrättsliga reaktioner	59
5.1.1 Svenska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare utifrån centrala kriminalpolitiska principer	59
5.1.2 Internationella förpliktelser/riktlinjer rörande unga lagöverträdare utifrån centrala kriminalpolitiska principer	61
5.1.3 Norska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare utifrån centrala kriminalpolitiska principer	63
5.1.4 Sammanställning av jämförelserna utifrån kriminalpolitiska principer	65
5.1.5 Kommentarer till jämförelserna – svenska och norska straffrättsliga reaktioner i förhållande till internationella förpliktelser och riktlinjer	66
5.2 Förslag för framtiden – vilken väg ska Sverige välja angående straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare?	70
5.2.1 "Vägval ett": en bred arsenal av åtgärder med individualprevention och rehabilitering i centrum	70
5.2.2 "Vägval två": förenkling med proportionalitet och förutsebarhet som utgångspunkter	71
5.2.3 Kommentarer och slutsatser – en tredje väg?	73
Källförteckning.....	77

Summary

Children and young people who commit crimes constitutes one of the most difficult and controversial issues in criminal law. The penal regulations arising in discussions vary from being repressive/punitive to being rehabilitative/supportive. As stated by the Convention on the Rights of the Child, which the government has proposed as Swedish law in 2016, the juvenile offenders should be treated with rehabilitation and restorative justice in order to enable their reintegration into society. Based on international obligations and examples, this essay aims at assessing and proposing improvements of Swedish penal regulations to juvenile offenders. The Swedish procedures as far as this subject matter is concerned, have been compared “vertically” with international obligations according to the Convention on the Rights of the Child as well as with guidelines from the EU and the Council of Europe. Furthermore, a “horizontal” comparison to Norway has been implemented. Comparisons indicate that the Swedish regulations largely meet the requirements of international duties with several procedures especially adapted to juvenile offenders. A vital proposal for improvement of the Swedish legislation is to adopt legal instruments that are characterized by restorative justice. This is advocated in both the Convention on the Rights of the Child and the European guidelines as well. Norway has passed penal legislations which are distinguished by restorative justice, for instance meditation and the so called “ungdomstraffet” (youth penalty). Based mainly on the principles of rehabilitation and humanity, the essay writer advocates for the adoption of the above mentioned procedures in Sweden as well. With the appropriate combination of support from society and demands posed to the youngster to take responsibility for his bad behavior, he may be motivated to a lasting change, thus increasing the possibilities for successful reintegration.

Sammanfattning

Barn och unga som begår brott är ett av straffrättens mest svårlösta och omdiskuterade områden. De straffrättsliga reaktioner som aktualiseras i diskussionerna pendlar mellan att vara repressiva/straffande eller rehabiliterande/stödjande. Enligt barnkonventionen, som av regeringen föreslås bli svensk lag under 2016, ska unga lagöverträdare bemötas med rehabilitering och reparativa metoder för att möjliggöra återanpassning och återintegrering av den unge i samhället. Syftet med förevarande examensarbete är att utifrån internationella förpliktelser och exempel värdera, samt föreslå förbättringar av, de svenska straffrättsliga reaktionerna för unga lagöverträdare. De svenska bestämmelserna på området har jämförts "vertikalt" med internationella förpliktelser enligt barnkonventionen samt med riktlinjer från EU och Europarådet. Utöver detta har också en "horisontell" jämförelse med Norge genomförts. Jämförelserna visar att de svenska bestämmelserna till stora delar lever upp till kraven enligt internationella förpliktelser med flera åtgärder särskilt anpassade för unga lagöverträdare. Ett viktigt förslag till förbättring av den svenska regleringen är att införa reaktioner präglade av reparativ rättvisa. Detta förespråkas i såväl barnkonventionen som i europeiska riktlinjer. Norge har valt att införa straffrättsliga reaktioner präglade av reparativ rättvisa i form av medling och det s.k. ungdomsstraffet. Det är framförallt av rehabiliterings- och humanitetsskäl som uppsatsförfattaren förespråkar införandet av dessa reaktioner också i Sverige. Med rätt kombination av stöttning från samhället och krav på den unge att ta ansvar för sitt felaktiga beteende kan denne motiveras till varaktig förändring, vilket ökar möjligheterna till framgångsrik återanpassning.

Förord

Med detta examensarbete sätts punkt för en intressant, intensiv och lärorik tid vid Juridicum. Jag vill rikta ett enkelt men uppriktigt tack till hjälpsamma kursare, kunniga lärare och inte minst min förstående och uppmuntrande familj!

Julius Sjödahl

Örkelljunga, januari 2016

1. Inledning

Problematiken kring ungdomsbrottslighet berör, väcker engagemang och skapar inte sällan heta diskussioner. Så har varit fallet under lång tid.¹ De unga ses som samhällets framtid och en utbredd ungdomsbrottslighet kan förebåda att dystra tider är att vänta. Brottslighet som startar i unga år kan uppfattas som predestinerande för fortsatt framtida brottslighet. Ungdomar som begår brott synes vara ett av straffrättens mest svårlösta och omdiskuterade problemområden. Förutom de vanliga avvägningarna som aktualiseras i samband med att staten ska bestämma straffrättsliga reaktioner tillkommer ytterligare dimensioner när unga involveras. Vilken betydelse ska de ungas p.g.a. ålder bristande mognad och kognitiva samt empatiska förmåga få för valet av straffrättslig reaktion? Är det mest effektivt att vårda eller att markera hårt genom kännbara straff? Är det kriminalvården eller socialtjänsten som är mest lämpad att hantera unga som begår brott?

Den spänning som vanligtvis uppstår i diskussioner om straff och andra straffrättsliga reaktioner accentueras när unga är inblandade och rör oro/ilska, vård/straff och stödande åtgärder/kontroll. Större delen av 1900-talet har präglats av synsättet att de unga ska vårdas med syfte att återintegreras. Under senare delen av 1900-talet inleddes dock en allmän förskjutning i straffdebatten från vård och behandling mot straffvärde och proportionalitet vilken också kommit att påverka de straffrättsliga bestämmelserna för unga lagöverträdare.² Samtidigt har internationella riktlinjer och regelverk som t.ex. EKMR (Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna) och barnkonventionen kommit att få allt större betydelse för svensk rätt.³ Vintern 2015 tillsatte regeringen en

¹ Åren kring 1900 präglades t.ex. av en omfattande oro för växande brottslighet och vanart bland ungdomar. Utredningar, riksdagsdebatter och media tog upp frågan och diskuterade vilka åtgärder som skulle sättas in. Idén om en allt värre ungdomsgeneration har återkommit flertalet gånger under 1900-talet. Se t.ex. Kumlien 1997, s. 50ff samt Andersson & Nilsson 2009, s. 47ff.

² Estrada & Flyghed 2013, s. 13.

³ Se t.ex. Schultz 2013, s. 101ff och Victor 2013, s. 348ff.

utredning med syfte att göra barnkonventionen till svensk lag 2016.⁴ Vad dessa riktlinjer förespråkar för åtgärder vad gäller unga lagöverträdare, och hur dessa förhåller sig till den svenska regleringen på området, är därför något jag finner såväl intressant som högst relevant att undersöka närmare i ett examensarbete.

1.1 Syfte och frågeställningar

1.1.1 Syfte

Uppsatsens syfte är att utifrån jämförelser med internationella förpliktelser och exempel föreslå hur de svenska bestämmelserna rörande straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare kan förbättras. Den svenska regleringen för unga lagöverträdare kommer att jämföras med relevanta internationella förpliktelser och riktlinjer som barnkonventionen och rekommendationer från Europarådet, samt med hur Norge valt att reglera området. Uppsatsen kommer främst att röra sig på en normativ nivå, det är framförallt lagstiftningen i Sverige och Norge som redovisas och jämförs. Följaktligen är det på lagstiftningsnivå som förslagen på framtida förbättringar läggs fram.

1.1.2 Frågeställningar

De frågeställningar som uppsatsen avser att besvara är:

Hur är de svenska straffrättsliga reaktionerna för unga lagöverträdare utformade och varför är de utformade på detta sätt?

Vilka förpliktelser och riktlinjer finns från FN, EU och Europarådet rörande straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare?

⁴ Dir 2015:17.

Hur har Norge valt att utforma straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare och vilka är skälen till detta utformande?

Vilka brister och förtjänster har den svenska regleringen i förhållande till de internationella förpliktelserna och exemplen?

Vad bör Sverige göra för att förbättra regleringen rörande straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare?

1.2 Metod, material och forskningsläge

1.2.1 Metod

I den del av uppsatsen som rör de svenska straffrättsliga reaktionerna för unga lagöverträdare har en *rättsdogmatisk metod* använts. Lagar, förarbeten, praxis och doktrin har analyserats för att komma fram till gällande rätt på området.⁵ Det vetenskapliga syftet med den rättsdogmatiska metoden är att rekonstruera ett fragment av ett visst rättssystem. Jareborg menar att med denna rekonstruktion "har den vetenskapliga verksamheten inte mer än börjat".⁶ Utifrån detta perspektiv på rättsvetenskap höjer förevarande examensarbete ambitionsnivån med nyttjandet av en *komparativ metod*. Med utgångspunkt i denna metod kommer de svenska reaktionerna för unga lagöverträdare att jämföras dels "vertikalt", gentemot internationella riktlinjer och förpliktelser, och dels "horisontellt" med det till Sverige rättsligt, politiskt och kulturellt närliggande landet Norge. Till skillnad från Sverige har Norge inkorporerat barnkonventionen som nationell lag, vilket gör jämförelsen extra intressant. När det gäller jämförelserna av de internationella riktlinjerna med det svenska systemet är det inte, som i den traditionella komparativa metoden, två

⁵ Kleineman 2013, s. 26ff.

⁶ Jareborg 2004, s. 8.

klart separata rättsordningar⁷ som jämförs. Syftet med denna komparation är dock detsamma som när det svenska påföljdssystemet för unga lagöverträdare jämförs med det norska – att förstå likheter och skillnader samt uppnå fördjupade kunskaper om det egna rättssystemet.⁸ Med jämförelserna som grund kommer olika alternativa förslag angående hur de svenska reglerna kan förändras att presenteras och diskuteras. Detta kommer att göras med en *rättspolitisk metod* vilken bl.a. kännetecknas av en diskussion om regelsystem mot bakgrund av någon slags omvärldsanalys. Metoden lägger också vikt vid avsikten med rättsreglerna, samhällliga behov, den politiska bakgrunden eller konsekvenserna av reglerna när olika lagstiftningsförslag utvärderas.⁹ I detta examensarbete kommer grundläggande kriminalpolitiska principer¹⁰ att ligga till grund dels för en diskussion om avsikterna med reglerna, dels (tillsammans med de internationella jämförelserna) för förslagen på hur dessa regler kan förändras/förbättras.

1.2.2 Material och forskningsläge

Avsnittet om svenska åtgärder kommer i enlighet med bruket av den rättsdogmatiska metoden att fokusera på de vedertagna rättskällorna, och då främst lagar och förarbeten. De mest betydelsefulla lagarna gällande straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare är *brottsbalken (BrB)* och *lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL)*. I fråga om förarbeten är SOU 2004:122 *Ingripanden mot unga lagöverträdare* och proposition 2005/06:165 (med samma titel som SOU:n från 2004) samt SOU 2012: 34 *Nya påföljder* av särskilt stor betydelse

⁷ Europarätten och barnkonventionen kan snarare förstås som integrerade delar av den nationella rätten. Detta skulle bli än påtagligare om barnkonventionen i enlighet med regeringens ambition inkorporeras som svensk lag. När det gäller de europarättsliga riktlinjerna från EU och Europarådet är dessa icke-bindande yttranden och rekommendationer. Det kan givetvis ifrågasättas om de utgör en integrerad del av svensk rätt. För fortsatta resonemang om de internationella riktlinjerna se avsnitt 1.2.2 *Material och forskningsläge* samt kap 3 *Internationella riktlinjer*.

⁸ Valguarnera 2013, s. 141f.

⁹ Olsen 2004, s. 106.

¹⁰ Vilka dessa är och vad de innebär presenteras i avsnitt 1.3 *Teoretiska utgångspunkter*.

för uppsatsen. Relevant praxis och doktrin kommer också behandlas, men i mindre omfattning. Doktrin med framträdande position i uppsatsen är framförallt Martin Borgekes *Att bestämma påföljd för brott* samt Nils Jareborgs och Josef Zilas *Straffrättens påföljdslära*.¹¹ Även i redogörelsen för de norska reaktionerna för unga lagöverträdare utgörs materialet framförallt av lagar och förarbeten. Den viktigaste norska lagen på området är *lov om straff* (straffeloven). Prop 135 L (2010-2011) *Endringer i straffeloven, straffeprosessloven, straffgjennomføringsloven, konfliktrådsloven m.fl. (barn og straff)* är ett förarbete med avgörande betydelse för uppsatsens norska kapitel.

Den viktigaste internationella regleringen med relevans för uppsatsens tema är FN:s barnkonvention från 1989, och då framförallt art 3 (om barnets bästa), art 37 (om tortyr, förnedrande behandling och frihetsberövande) samt art 40 (om straffprocess och kriminalvård för unga lagöverträdare). För att övervaka genomförandet av barnkonventionen har den s.k. barnrättskommittén inrättats.¹² Denna kommitté har utformat allmänna kommentarer till de olika artiklarna i barnkonventionen och även gett länder kritik och rekommendationer om vad de kan göra för att bättre uppfylla konventionen. En del av dessa kommentarer och rekommendationer redovisas i avsnittet om barnkonventionen och unga lagöverträdare. Som nämns i inledningen är regeringens avsikt att barnkonventionen ska gälla som svensk lag från 2016.

När det gäller de europeiska eller europarättsliga riktlinjerna från EU och Europarådet rörande åtgärder för unga lagöverträdare utgörs dessa främst av icke-bindande dokument, s.k. soft law i form av yttranden och rekommendationer. Det föreligger inte någon "hard law" i form av bindande direktiv, förordningar, artiklar i

¹¹ Nils Jareborg är professor emeritus i straffrätt vid Uppsala universitet och Josef Zila är professor i straffrätt vid Örebro universitet. Martin Borgeke presenteras kort i not 16.

¹² Kommittén inrättades 1991 med syfte att granska och vägleda de länder som ratificerat barnkonventionen. Se <https://unicef.se/barnkonventionen/fns-kommitte-for-barnets-rattigheter> samt även avsnitt 3.1 i förevarande uppsats.

konventioner eller domstolsavgöranden av omedelbar relevans på området. Dock kan även icke-bindande dokument få en normerande verkan, varför det utöver tillgänglighetsaspekten finns skäl att undersöka vad dessa har att säga.¹³

I diskussionen om olika framtida förändringar och förbättringar av de svenska straffrättsliga reaktionerna kommer framförallt tankar från olika förarbeten, utredningar och doktrin på området att användas. Principerna om *humanitet*, *proportionalitet*, *rehabilitering* samt de för uppsatsen centrala begreppen *förutsebarhet* och *det allmänna rättsmedvetandet* kommer också dessa att presenteras utifrån redogörelser i förarbeten och doktrin.

I fråga om forskningsläge med relevans för denna uppsats tema kan nämnas Brå:s rapporter *Påföljdssystemet för unga lagöverträdare*¹⁴ och *Ungdomsvård och ungdomstjänst – En utvärdering av 2007 års påföljdsreform för unga lagöverträdare*.¹⁵ Martin Borgeke och Catharina Månsson skrev 2007 en artikel i ämnet i Svensk juristtidning där svårigheterna att förena två olika grundprinciper, proportionalitet respektive behandling/rehabilitering, i påföljdssystemet för unga lagöverträdare diskuterades.¹⁶ Avhandlingar med i alla fall delvis angränsande tematik är t.ex. Michael Tärnfalks studie om krocken mellan socialtjänstens fokus på barnets bästa och domstolens utgångspunkt om brottets straffvärde samt Linda Marklunds undersökning om unga lagöverträdare i straffprocessen med särskilt fokus på medlingsförfarandet.

¹³ Reichel 2013, s. 127f.

¹⁴ Brå:s rapport 2000:7, författad av Sven Granath & Peter Lindström. Fokus i denna rapport är hur påföljdssystemet för unga utvecklades under 1980- och 1990-talen. Rapporten analyserar också vilka effekter LUL haft när det gäller valet av påföljd för unga mellan 15-18 år.

¹⁵ Brå:s rapport 2011:10, författad av Jonas Öberg, Katarina Aslanido & Stina Holmberg. Rapporten tillkom efter uppdrag från regeringen att utvärdera 2007 års påföljdsreform för ungdomar.

¹⁶ Artikeln i Svensk juristtidning hade rubriken *Den nya lagstiftningen om påföljder för unga lagöverträdare*. Borgeke var vid tidpunkten för artikelns författande hovrättsråd och är idag justitieråd, Månsson var 2007 hovrättsassessor och är idag rådman vid Kristianstad tingsrätt.

Tärnfalks avhandling skrevs inom ämnesområdet socialt arbete och en viktig slutsats i hans studie var att socialtjänstens och domstolarnas olika fokus (barnets bästa respektive brottets straffvärde) är svåra att förena och att påföljdssystemet för unga därför blivit oförutsebart och orättvist. Marklund kom i sin studie om barn i straffprocessen bl.a. fram till att medlingsinstitutet skiftade väldigt i kvalitet mellan olika delar av landet och att det därför finns behov av en tydligare reglering av medlingsförfarandet.¹⁷ Det har även skrivits ett antal examensarbete med anknytning till förevarande uppsats tema. Med motiveringen att de mest relevanta delarna av dessa arbeten i stor utsträckning bygger på doktrin i form av bl.a. Jareborg, Zila och Borgeke har jag valt att utelämna dessa arbeten och istället använt mig direkt av doktrin.

1.3 Teoretiska utgångspunkter

Principer som ofta återkommer när straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare diskuteras handlar om *proportionalitet*, *rehabilitering* och *humanitet*. Principerna om rehabilitering och humanitet är, vilket kommer att framgå av redogörelsen nedan, direkt sammanhängande med påföljder och åtgärder för unga lagöverträdare.

Proportionalitetsprincipen har även den viss relevans för hur just unga lagöverträdare ska bemötas straffrättsligt, men dess plats i denna uppsats motiveras framförallt av principens centrala betydelse generellt för dagens kriminalpolitik.¹⁸ Två för juridiken i allmänhet, och för straffrätten i synnerhet, centrala begrepp är *förutsebarhet* och *det allmänna rättsmedvetandet*. Dessa principer och begrepp introduceras i avsnittet som följer och kommer sedan att återkomma i uppsatsens avslutningskapitel innehållande jämförelser, analys, och slutsatser med förslag på förbättringar av det svenska påföljdssystemet för unga lagöverträdare.

¹⁷ Tärnfalk 2007 samt Marklund 2011.

¹⁸ Se t.ex. dir 2009:60, von Hofer 2011 samt Jareborg & Zila 2014 kap 8, 10 och 11.

1.3.1 Proportionalitetsprincipen

Proportionalitetsprincipen innebär att den straffrättsliga reaktion som döms ut ska stå i proportion till brottets svårhet. En rättvis reaktion eftersträvas och en sådan baseras dels på den konkreta gärningens förkastlighet och dels på den konkreta gärningspersonens skuld eller klandervärdhet. Eftersom bristande mognad, erfarenhet och kontrollförmåga påverkar skuldbedömningen kan det utifrån proportionalitetsprincipen motiveras att i viss utsträckning särbehandla unga lagöverträdare i mildrande riktning. Proportionalitetsprincipen kan ses som en begränsande princip och att en reaktion ses som rättvis betyder inte att reaktionen är den exakt rätta utan att den inte är oförtjänt – den är varken alltför sträng eller alltför mild. Vid tillämpning av proportionalitetsprincipen förutsätts att straffrättsliga ingripanden kan rangordnas i svårhetsgrad.¹⁹

1.3.2 Rehabiliteringsprincipen

Rehabiliteringsprincipens fokus är att minska återfallen i nya brott vilket kan uppnås genom olika typer av medicinska, pedagogiska, psykologiska och sociala åtgärder inom ramen för de straffrättsliga reaktionerna. Unga lagöverträdare ses som särskilt mottagliga och lämpade att genomgå olika typer av behandlings- eller rehabiliteringsåtgärder. Principen utgår från en optimistisk syn på människan. Ett brott ses som ett tecken på en persons felaktiga utveckling, vilken i sin tur kan bero på omständigheter i barndomen, hem- och skolmiljö eller felaktig uppfostran. Den negativa utvecklingen kan dock brytas genom väl utvalda och individanpassade rehabiliteringsåtgärder i form av t.ex. terapi, missbruksvård, arbete, utbildningsinsatser, sociala aktiviteter etc.²⁰

¹⁹ SOU 1995:91, s. 54f, Borgeke 2012, s. 32f, Jareborg & Zila 2014, s. 65ff. För fängelse, slutna ungdomsvård, ungdomstjänst och böter är en sådan rangordning enkel att göra, men när det gäller villkorlig dom, skyddstillsyn och ungdomsvård blir det svårare. Mer om detta följer i kapitel 2 *Svenska påföljder och åtgärder för unga lagöverträdare*.

²⁰ Jareborg & Zila 2014, s. 86ff, Sarnecki 2015, s. 43ff.

1.3.3 Humanitetsprincipen

Humanitetsprincipen betonar att den straffrättsliga reaktion som utdelas ska präglas av humanitet och förståelse för den dömdes situation. Det är av största vikt att respekt visas för den enskilde och att principen om alla människors lika värde upprätthålls. Vid tilldelandet av straffrättsliga reaktioner bör visas tolerans för att människor kan begå misstag och respekt för människors förmåga att ta till sig och inse att de agerat på ett felaktigt sätt. Det klander som påföljden innebär ska ses som ett led i en moralisk kommunikation och argumentation med målet att den dömd ska komma till moralisk insikt om vikten av att t.ex. inte skada eller kränka andra. Reaktionerna ska präglas av rimlighet och måttlighet, inte minst gentemot unga lagöverträdare eftersom dessa generellt har en nedsatt ansvarsförmåga. Eftersom frihetsberövande straff är de mest ingripande och stigmatiserande finns starka skäl att finna trovärdiga alternativ till fängelse.²¹

1.3.4 Förutsebarhet och det allmänna rättsmedvetandet

Begreppen *förutsebarhet* och *det allmänna rättsmedvetandet* återkommer ofta i diskussionen om eventuella förändringar av straffbestämmelserna. Vidare finns tydliga beröringspunkter mellan begreppen och principerna ovan. Av dessa skäl introduceras begreppen kort nedan för att återkomma i uppsatsens sista del, med olika förslag för att förbättra de svenska bestämmelserna rörande unga lagöverträdare.

Att *förutsebarhet* är rättssäkerhetens kärna råder det stor samstämmighet kring. Innebörden av detta är framförallt att de rättsliga beslutens utfall ska vara förutsebara, de ska kännetecknas av bestämdhet och entydighet. Inom straffrätten ska t.ex. regleringen vad gäller straffrättsliga reaktioner vara utformad så att medborgarna förstår hur lagarna tillämpas och under vilka förutsättningar som olika reaktioner aktualiseras. En otydlig systematik och alltför obestämda och

²¹ Borgeke 2012, s. 33f, Jareborg & Zila 2014, s. 91ff.

generaliserande lagbestämmelser kan riskera att hota förutsebarheten eftersom det då är svårt att på förhand räkna ut hur rättstillämpningen kommer att utfalla i praktiken.²² Alltför individanpassade rehabiliteringsåtgärder med en rad alternativa åtgärder för t.ex. unga lagöverträdare kan således ses som negativt utifrån förutsebarhetsaspekten.

Det allmänna rättsmedvetandet är ett omdiskuterat begrepp, inte minst när det kommer till straffrätt och kriminalpolitik. När politiker idag vill skärpa straffen hänvisas inte sällan till att det allmänna rättsmedvetandet och proportionalitetshänsyn kräver det.²³ Enligt Träskman använder politiker denna term för att kunna motivera strängare straff då det saknas empiriska belägg för att skärpta straff minskar brottsligheten.²⁴ Resonemanget bygger på tanken att lagstiftningen, och då även straffen, ska stå i samklang med folkviljan. Strafflagar som är alltför fjärrade från folkets allmänna rättsuppfattning riskerar att rasera förtroende för hela straffsystemet.²⁵

1.4 Ungdomsbrottslighet som forskningsområde

Ungdomsbrottslighet är ett komplext och svårfångat forskningsområde med flertalet teorier om dess orsaker och inte sällan motsägelsefull statistik om dess utbredning och utveckling över tid. För vissa påståenden rörande ungdomsbrottslighet råder

²² Se t.ex. Zila 1990, s. 284ff, Borgeke & Månsson 2007, s. 181ff.

²³ Se t.ex. prop 2009/10:147, s.9f och SOU 2014:18, s. 14, 137f.

²⁴ Träskman 2015, s. 428ff.

²⁵ Vad det allmänna rättsmedvetandet eller rättsuppfattningen egentligen är kan givetvis problematiseras. Att empiriskt undersöka vad folk anser om t.ex. straffnivåerna kan vara ett sätt att ringa in vad det allmänna rättsmedvetandet innebär. En större svensk undersökning från 2010 visade att när folk i en enkät fick svara på frågan om de förespråkar hårdare straff svarade de flesta jakande. Om respondenterna i undersökningen fick mer information om konkreta fall och hur domarna faktiskt dömer blev bilden en annan. Allmänheten förespråkade då motsvarande eller lägre straff än domarna. Se Jerre & Tham 2010, Sarnecki 2015, s. 71ff.

dock stor samstämmighet och dit hör t.ex. att de flesta individer begår något eller några brott under ungdomsåren men att majoriteten slutar med kriminaliteten redan som ungdomar. Det råder också stor enighet kring att riskfaktorerna för att hamna i ungdomsbrottslighet är många, ojämnt fördelade och i stor utsträckning svåra för barn och ungdomar att påverka. Exempel på sådana svårpåverkbara riskfaktorer är neurofysiologiska problem, stränga eller inkonsekventa uppfostringsmetoder samt dålig skolmiljö.²⁶

När det gäller omfattningen av ungdomsbrottslighet på europeisk nivå är forskare överens om att denna ökade markant under en längre tid efter andra världskrigets slut, men att det från och med 1970-talet började märkas ett trendbrott. Nya metoder och källor för mätning av ungdomsbrottsligheten har från denna tid och framåt också gett en mer nyanserad bild av ungdomsbrottslighetens utbredning och karaktär. Flertalet länder i Europa visar alltså avmattning i den generella trenden av ökande ungdomsbrottslighet från 1970-talet och framåt. Två undantag från denna utveckling är England och Tyskland där materialet snarare pekar på kontinuerligt ökande ungdomsbrottslighet ända fram till mitten av 1990-talet.²⁷

För perioden från mitten av 1990-talet fram till idag visar flera europeiska länder på tydlig minskning av egendomsbrotten (framförallt stöld) medan bilden av ungdomars delaktighet i våldsbrott är mer oklar med tecken på såväl upp- som nedgångar i olika länder under perioden. Det finns dock inget som tyder på en generellt ökande trend vad gäller våldsbrott bland unga.²⁸

²⁶ Shannon & Granath 2012, s. 297ff, Estrada 2013, s. 34ff.

²⁷ Shannon & Granath 2012, s. 306ff, Estrada 2013, s. 49ff.

²⁸ Shannon & Granath 2012, s. 319, Estrada 2013, s. 52f.

För svensk del kan sedan mitten av 1990-talet observeras en tydlig minskning av andelen ungdomar som begått stöld- eller skadegörelsebrott. Vad gäller våldsbrott märks ingen sådan minskning, utan andelen ungdomar som deltagit i olika typer av våldshandlingar har legat mer konstant under perioden.²⁹ Sverige följer alltså den europeiska trenden med tydlig minskning av egendomsbrott och mer oförändrad omfattning av våldsbrotten, med vissa mindre upp- och nedgångar.

1.5 Avgränsningar och definitioner

Uppsatsen rör sig som tidigare nämns framförallt på lagstiftningsnivå och i fokus är regler rörande straffrättsliga reaktioner. Praxis behandlas i begränsad utsträckning när det gäller de svenska reglerna för unga lagöverträdare, t.ex. för att visa hur regler om s.k. ungdomsrabatt/straffrabatt används av domstolarna. Skälen till att praxis annars i stor utsträckning utelämnas är främst att den inte är central för uppsatsens fokus på den normativa "systemnivån". Jämförelsen med Norge hade också blivit betydligt svårare att hantera på ett rimligt sätt inom ramen för ett examensarbete om den skulle inbegripa också praxis från de båda länderna.

När det gäller den svenska regleringen rörande unga lagöverträdare redogörs framförallt för vad som formellt räknas som påföljder. Dock redovisas även åtgärder och regleringar som till sin natur är lika eller nära sammanhörande med påföljder som t.ex. åtalsunderlåtelse/straffvarning, medling, registrering i belastningsregister och ungdomsrabatt vid straffmätning. Viss ledning av vilka "övriga åtgärder" som tas med i uppsatsen ges av de internationella riktlinjerna i komparationen. Som övergripande "samlingsbeteckning" för åtgärder enligt internationella förpliktelser/riktlinjer, svenska straff och påföljder, norska straff och "andre

²⁹ Shannon & Granath 2012, s. 320f, Estrada 2013, s. 40ff.

strafferettsliga reaktioner” samt övriga åtgärder i de båda länderna används *straffrättsliga reaktioner*. Av språkliga skäl (främst för att undvika alltför många upprepningar) används ibland också ”kortbegreppen” reaktioner eller åtgärder.

En viktig typ av avgränsning och definition som måste göras i uppsatsen är att avgöra vad som avses med *unga lagöverträdare*. I Sverige avser begreppet ofta personer som är 15-21 år. Unga i åldrarna 15-18 år är de som särbehandlas i störst omfattning. Även de som fyllt 18 år men ännu inte 21 år omfattas av vissa särregleringar. Enligt barnkonventionen pågår barndomen till 18 års ålder, vilket också är överensstämmande med den svenska myndighetsåldern. Eftersom uppsatsen till viss del bygger på en komparation mellan den svenska regleringen och förpliktelser enligt barnkonventionen är det naturligt att i denna uppsats fokusera på lagöverträdare i åldrarna 15-18 år. För att ge en mer fullständig och rättvisande bild av hur Sverige hanterar unga lagöverträdare straffrättsligt kommer även regleringar för unga mellan 18-21 år att redovisas, om än mer kortfattat.³⁰

1.6 Disposition

I ambitionen att besvara ovan presenterade syfte och frågeställningar disponeras uppsatsen som följer. Kapitel 2 rymmer en redogörelse för de svenska straffrättsliga reaktionerna gentemot unga lagöverträdare. Kapitlet inleds med en redogörelse om hur Sverige från 1800-talet och framåt valt att hantera unga lagöverträdare straffrättsligt, och vilka strömningar och bakomliggande principer som dominerat under olika tidsperioder. Tanken är att denna översiktliga historiska tillbakablick ska

³⁰ FN:s barnkonvention art 1, 1 kap 6 § BrB och 32 kap 1-2 §§ BrB. För en mer problematiserande diskussion om begreppen barn och ungdom utifrån bl.a. biologiska, fysiologiska och mentala utgångspunkter se Estrada & Flyghed 2013, s. 13ff.

ge en förståelse för varför dagens straffrättsliga reaktioner ser ut som de gör och även visa på vilka överväganden som återkommit rörande problematiken hur unga lagöverträdare ska hanteras straffrättsligt. Fokus är sedan på dagens straffrättsliga reaktioner och framförallt på de särskilda ungdomspåföljderna ungdomsvård, ungdomstjänst och slutna ungdomsvård. Eftersom unga lagöverträdare i Sverige också kan dömas till "ordinarie" straff och påföljder som böter, fängelse och villkorlig dom presenteras dessa översiktligt och utifrån dess tillämpning på unga lagöverträdare. Kapitlet innehåller också regleringar och åtgärder som inte formellt räknas som straff eller påföljder men till sin karaktär är närliggande och sammanhörande med dessa. Åtalsunderlåtelse/straffvarning, medling samt registrering i belastningsregister ryms i detta avsnitt.

I kapitel 3 och 4 redogörs för de internationella riktlinjer och exempel som de svenska reaktionerna gentemot unga lagöverträdare ska kompareras med. Det tredje kapitlet presenterar barnkonventionen och de artiklar i denna som har störst relevans för hur unga lagöverträdare ska hanteras straffrättsligt. Kapitlet innehåller också yttranden och rekommendationer från Europarådet och EU rörande samma problematik. I kapitel 4 fortsätter den internationella utblicken med exempel på hur ett till oss närliggande land, Norge, valt att hantera unga lagöverträdare straffrättsligt.

I uppsatsens femte och avslutande kapitel jämförs de svenska straffrättsliga reaktionerna för unga med internationella förpliktelser och riktlinjer samt den norska regleringen av området. En analys kommer också att företas om hur de svenska, norska samt internationella reglerna och riktlinjerna förhåller sig till de centrala straffrättsliga principerna om *proportionalitet*, *rehabilitering* och *humanitet*. Dessa tre principer kommer också att återkomma, tillsammans med de centrala straffrättsliga

begreppen *förutsebarhet* och *det allmänna rättsmedvetandet*, som utgångspunkter för uppsatsens avslutning i form av förslag på hur de svenska straffrättsliga reaktionerna för unga lagöverträdare kan förbättras.

2. Svenska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare

2.1 Tidigare svenska åtgärder för unga lagöverträdare – utvecklingslinjer från 1800-talet till idag

2.1.1 Klassiska straffrättsskolan - viss särbehandling av unga

Genom upplysningen förändrades synen på straff i stora delar av Europa och äldre tiders straff med vedergällning och avskräckning i form av kroppsstraff kom att ses som oacceptabelt. Istället infördes frihetsstraff och böter som påföljder och vägledande principer var legalitet och proportionalitet. Dessa strömningar från den s.k. klassiska straffrättsskolan kom att influera även svensk straffrätt under 1800-talet och märktes bl.a. genom en alltmer gärningsorienterad straffrätt där det var brottet, inte brottslingen, som låg till grund för straffet. Straffet skulle alltså avgöras proportionellt, utifrån brottets svårhetsgrad. Samtidigt var preventionstanken av stor betydelse. Genom lagligt och proportionellt grundade straff skulle andra avskräckas från att begå brott.³¹ I detta framväxande system med fokus på framförallt prevention och vedergällning blev under första halvan av 1800-talet också de första mer behandlingsinriktade strömningarna märkbara inom svensk straffrätt och kriminalvård. För unga brottslingar kom detta att innebära särbehandling med pedagogisk inriktning. De unga skulle så långt möjligt hållas utanför fängelset. Alternativet var ofta privata hem som inrättades för att ta hand om vanartade och kriminella barn. På 1860-talet antogs strafflagen (SL) och av stor betydelse var införandet av en straffmyndighetsålder på 15 år (för vissa grova brott var gränsen 14 år). Barn under 15 år kom alltså i princip att falla utanför reaktionssystemet. De svåra fallen av unga brottslingar placerades på uppfostringsanstalter och i brist på tillgängliga platser var alternativet fängelse.³²

³¹ Aspelin 1999, s. 112ff, SOU 2012:34, band II, s. 19f.

³² Nordlöf 2012, s. 162f.

2.1.2 Sociologiska straffrättsskolan - ökade behandlingsinslag

I slutet av 1800-talet kom den s.k. sociologiska straffrättsskolan att växa fram i Europa som en reaktion mot den klassiska straffrättsskolan. Betoningen låg nu på att sanktionerna skulle skydda samhället mot brott, framförallt genom individualprevention och behandling av brottslingen. Straffrätten var i denna skola personorienterad istället för gärningsorienterad, fokus skiftade alltså från brottet till brottslingen. Unga lagöverträdare sågs som särskilt lämpliga och mottagliga för (sär)behandling. Denna särbehandling av unga motiverades utifrån att unga generellt åtar sig mindre skuld för sitt brottsliga agerande och därför sågs det som såväl omoraliskt som orättvist att bestraffa dem på samma sätt som vuxna.³³ Från slutet av 1800-talet kom kraven på särbehandling av barn och unga att öka i Sverige. Detta resulterade i början av 1900-talet bl.a. i införandet av påföljden tvångsuppfostran, vilket var en frihetsberövande påföljd vars längd avgjordes med behandlingen som utgångspunkt. Påföljden innebar att en ung brottsling mellan 15-18 år som dömts till böter eller fängelse i högst sex månader kunde få straffet omvandlat till att istället placeras i allmän uppfostringsanstalt. I valet mellan vård och straff skulle domstolens uppfattning om gärningsmannens karaktär och familjemiljö/omgivning vara överordnat den brottsliga gärningen.³⁴ Den sociologiska straffrättsskolans och den där tillhörande behandlingsideologins ökade genomslag (i Sverige främst personifierat av Johan Thyrén och Karl Schlyter) innebar ett stadigt ökande antal möjliga åtgärder under första halvan av 1900-talet. Införandet av villkorlig dom, vilken framförallt var avsedd för unga förstagångsförbrytare, och villkorlig frigivning byggde på tankarna att lagöverträdarna istället för isolering bäst rehabiliterades genom att kontakterna med samhället inte bröts. Straffet, eller delar av straffet, skulle alltså avtjänas i samhället.³⁵ Införandet av ungdomsfängelse på 1930-talet var en skyddsåtgärd särskilt avsedd för unga lagöverträdare och innebar

³³ Kumlien 1997, s. 74f, Aspelin 1999, s. 117ff, SOU 2012:34, band II, s. 21f.

³⁴ Lag (1902:72) angående verkställighet av domstols förordnande om tvångsuppfostran, Kumlien 1997, s. 7.

³⁵ Kumlien 1997, s. 7, 47ff, Andersson & Nilsson 2009, s. 47ff, Nordlöf 2012, s. 163.

tidsobestämmd anstaltsvård för uppfostran och utbildning. Påföljden var främst avsedd för unga mellan 18-20 år. Behandlingstanken kom bl.a. till uttryck i att institutionerna kom att kallas ungdomsanstalter och de intagna för elever.³⁶

2.1.3 Klassiska idéer tillbaka som reaktion - skepsis till behandling

När brottsbalken infördes 1965 var den tydligt influerad av Karl Schlyters Strafflagsberedning med dess individualpreventiva och behandlingsfokuserade tankegångar. Samtidigt fanns också betydande inslag från den klassiska skolans idéer om rättvisa, proportionalitet och allmänprevention. Ett tydligt och konkret exempel på denna blandning från de olika skolorna finns i dåvarande 1 kap 7 § brottsbalken enligt vilken domstolen vid val av påföljd skulle fästa särskild vikt vid att påföljden var särskilt ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället samtidigt som rätten skulle iaktta vad som krävdes för att upprätthålla allmän laglydnad.³⁷

I perioden som följde efter brottsbalkens införande kom den sociologiska skolans individualpreventiva behandlingssideologi alltmer ifrågasättas. Tidsobestämmda påföljder som förvaring och ungdomsfängelse kom att kritiseras hårt p.g.a. bristande effektivitet och proportionalitet. I slutet på 1970-talet avskaffades ungdomsfängelse som påföljd.³⁸

Kritiken mot behandlingssideologin grundades till stor del på att forskning vid denna tid visade att behandling som ersättning för straff inte alls minskade återfallen i brott. Enligt många forskare var det till och med så att ju mer behandling som sattes in,

³⁶ Kumlien 1997, s. 7, Nordlöf 2012, s. 194ff, SOU 2012:34, band II, s. 21f.

³⁷ Prop 1962:10, s. A 5, 10 och 64, Nordlöf 2012, s. 166, SOU 2012:34, band II, s. 22. (1 kap 7 § brottsbalken upphävdes genom lag 1988:942.).

³⁸ SOU 1995:91 s. 46f, Kumlien 1997, s. 7, SOU 2012:34, band II, s. 23.

desto sämre blev utfallet ur denna aspekt. Slutsatserna från denna forskning var att ju mindre åtgärder som sattes in mot en lagöverträdare, desto bättre blev resultatet. En annan typ av kritik mot behandlingssystemet fördes fram utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. Den tvångsvård behandlingstanken mynnade ut i var individualiserad och tidsbestämd. Utgångspunkten för straffet var alltså brottslingens behov av vård och inte brottet i sig. Draget till sin spets innebar detta enligt kritiker att en person berövades friheten mot sin vilja, inte för att denne begått ett allvarligt brott utan för att denne ansågs vara i behov av behandling. Påföljdssystem byggde utifrån detta synsätt på gissningar och antaganden till men förutsebarheten och proportionaliteten. Kritikerna till behandlingstanken betonade just vikten av proportionalitet med innebörden att straffet skulle utmätas efter brottets klandervärdhet. Detta kopplades samman med allmänpreventiva tankar i en inriktning som kom att benämnas nyklassicism. Denna nya skola byggde, som termen antyder, på den klassiska skolan men behöll visst utrymme för individualpreventivt motiverade åtgärder vid val av påföljd.³⁹

2.1.4 Nyklassicism - särbehandling av unga igen

Från 1990-talet intensifierades arbetet med att införa nya påföljder för unga lagöverträdare.⁴⁰ Den nyklassiska proportionalitetstanken kom i detta reformarbete att vägas mot principer hämtade från bl.a. barnkonventionen⁴¹ om att unga som frihetsberövas ska behandlas humant och med respekt samt åtskilda från vuxna frihetsberövade. Skälen som lyftes fram för att särbehandla unga känns igen: unga har inte samma ansvarsförmåga som vuxna och ådrar sig därmed mindre skuld varför det skulle vara orättvis att straffa dem på samma sätt som vuxna. Utifrån detta tankesätt etablerades principen om att unga lagöverträdare i möjligast mån ska

³⁹ SOU 1995:91, s. 46f, Andersson & Nilsson 2009, s. 113f, Nordlöf 2012, s. 166, SOU 2012:34, band II, s. 23, Jareborg & Zila 2014, s. 86ff.

⁴⁰ Exempel på utredningar från denna period är SOU 1993:35 *Reaktioner mot ungdomsbrott*, SOU 1995:91 *Ett reformerat straffsystem* samt Ds 1997:32 *Påföljder för unga lagöverträdare*.

⁴¹ Sverige ratificerade barnkonventionen 1990, se SÖ 1990:20.

hållas utanför kriminalvården och istället hanteras inom socialtjänsten i svensk straffrätt.⁴² 1999 kom så påföljdssystemet för unga lagöverträdare att reformeras genom införandet av de nya påföljderna överlämnande till särskild vård, ungdomstjänst samt slutna ungdomsvård. Införandet av slutna ungdomsvård var ett sätt att stärka principerna om förutsebarhet och proportionalitet i påföljdssystemet för unga. Den slutna ungdomsvården skulle, förutom att vara en proportionell reaktion på ett brott, också stödja och hjälpa de unga att ta sig ur brottslighet. Påföljden kan därför ses som ett tydligt exempel på samhällets dubbla uppgifter för unga brottslingar – rehabilitering och konsekvens. Fängelsestraffet kom att finnas kvar som alternativ för unga lagöverträdare trots diskussioner om avskaffande. 2006 infördes påföljden ungdomsvård och ungdomstjänst som etableras som självständig påföljd.⁴³

2.2 Utgångspunkter för dagens straffrättsliga reaktioner

Som framgår i avsnittet ovan bygger dagens svenska åtgärder för unga lagöverträdare på en kompromiss mellan olika kriminalpolitiska intressen. En viktig utgångspunkt för nu gällande reglering är att reaktionen ska bestämmas mot bakgrund av brottets svårhet, och att allvarigare brott ska leda till mer ingripande åtgärder. Detta jämfört med tidigare ökade fokus på proportionalitet och likabehandling utesluter dock inte att personliga omständigheter hos lagöverträdaren fortfarande har betydelse vid val av reaktion. För unga lagöverträdare betonas redan vid påföljdsbestämningen åtgärder för att motverka återfall i brott i det enskilda fallet på ett tydligare sätt än för vuxna lagöverträdare. Särbehandlingen av unga förbrytare innebär bl.a. att när barn eller ungdomar begår brott ska dessa som utgångspunkt hållas utanför kriminalvården och istället ska

⁴² Kumlien 1997, s. 74, Jareborg & Zila 2014, s. 152f.

⁴³ Prop 1997/98:96, s. 152ff, Jareborg & Zila 2014, s. 153.

insatserna ske genom socialtjänstens försorg. Skälen som anges för att särbehandla unga i straffsystemet är att ungdomar typiskt sett inte nått samma mognad som vuxna och att unga är särskilt känsliga för de skador som t.ex. fängelse kan leda till. Barnperspektivet utifrån barnkonventionen har också kommit att få ökat genomslag. Detta innebär bl.a. att vid alla åtgärder mot barn som vidtas inom t.ex. rättssystemet ska barnets bästa komma i främsta rummet. Straffrättsliga reaktioner för barn ska inriktas på rehabilitering av den unge lagöverträdaren med anpassning i samhället som slutligt mål. Skälen för att särbehandla unga med fokus på att motverka återfall ska alltså vägas och balanseras mot behovet av tydliga och proportionerliga straffrättsliga åtgärder.⁴⁴

Att unga särbehandlas kommer bl.a. till uttryck i att om den unge är 18 år vid tidpunkten för brottet blir den straffrättsliga reaktionen normalt bestämd till någon av de särskilda ungdomspåföljderna eller böter. De särskilda ungdomspåföljderna är ungdomsvård, ungdomstjänst och slutna ungdomsvård. Upp till 21 års ålder är ungdomstjänst och ungdomsvård formellt tillämpliga men tillämpas i begränsad utsträckning för brott som begåtts efter att den tilltalade fyllt 18 år. Vad gäller slutna ungdomsvård får sådan endast dömas ut för brott som begåtts före 18 års ålder.⁴⁵ Mer om dessa regleringar följer i avsnitt 2.5.3 nedan.

2.3 Kort om "ordinarie" straff och påföljder för unga lagöverträdare

Det bör poängteras att det inte finns något formellt hinder mot att tillämpa fängelse, villkorlig dom och skyddstillsyn på unga lagöverträdare. Eftersom det finns ett system med särskilda ungdomspåföljder utgör emellertid ovan nämnda

⁴⁴ Borgeke 2012, s. 414ff, Prop 2014/15:25, s. 19f, FN:s barnkonvention art 3 och 40.

⁴⁵ Prop 2014/15:25, s. 20ff.

”vuxenpåföljder/vuxenstraff” i praktiken ett andrahandsalternativ vid domstolarnas påföljdsval för de unga lagöverträdarna. Villkorlig dom och skyddstillsyn kan tillämpas när böter inte är tillräckligt ingripande, det inte finns förutsättningar för vare sig ungdomsvård eller ungdomstjänst och de särskilda skäl som krävs för frihetsberövande saknas.⁴⁶ Fängelse är ett alternativ för unga lagöverträdare bara i undantagsfall. Mer om när detta kan bli aktuellt följer i avsnittet om den till fängelse nära sammanhörande påföljden slutna ungdomsvård. När det gäller böter och fängelse för unga lagöverträdare sker särbehandling redan innan domstolen beslutar om påföljd.⁴⁷

2.4 Särbehandling av unga före påföljdsvalet

2.4.1 Unga särbehandlas vid straffvärdesbedömning

Straffvärde handlar om att fastställa graden av en gärnings förkastlighet. Det abstrakta straffvärdet framgår av brottstypens straffskala och det konkreta straffvärdet avgörs utifrån hur svår en viss begången brottslig gärning ska bedömas vara. Inom ramen för ett brotts straffskala ska domstolen enligt 29 kap BrB ta hänsyn till olika försvårande respektive förmildrande omständigheter när (det konkreta) straffvärdet ska avgöras. I samband med denna bedömning kan förmildrande hänsyn tas utifrån den tilltalades bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga enligt 29 kap 3 § 3p BrB. Enligt bestämmelsen ska samband finnas mellan det brottsliga handlandet och bristen. Bestämmelsen har kommit att tillämpas restriktivt och har främst betydelse för exceptionellt omogna ungdomar.⁴⁸

⁴⁶ Prop 2014/15:25 s. 20ff.

⁴⁷ Böter kommer att behandlas också i avsnittet om ungdomstjänst eftersom denna påföljd i viss utsträckning kommit att ersätta böter för unga lagöverträdare.

⁴⁸ Prop 2009/10:147, s. 45, Borgeke 2012, s. 120ff, 168ff, Jareborg & Zila 2014, s. 103ff, 154. 2010 slopades förstärkningsbegreppet ”uppenbart” gällande den bristande utvecklingen. Detta till trots används

2.4.2 Unga särbehandlas vid straffmätning - s.k. ungdomsrabatt

Efter att straffvärdet fastställts, men före påföljdsvalet, ska straffmätning genomföras.⁴⁹ Enligt 29 kap 7 § BrB ska rätten vid straffmätning beakta om den tilltalade vid brottet ännu inte fyllt 21 år. Den tilltalades ungdom behöver inte ha något samband med det brottsliga handlandet utan det ensamt avgörande är åldern vid brottet. En person under 21 år ska alltså rent allmänt få lägre straff än vad som normalt döms ut för motsvarande gärning. Bestämmelsen kan motiveras utifrån tanken att straff och påföljder generellt drabbar unga personer hårdare än vuxna och att det därför är rimligt med en mildare bedömning. Ungdomsrabatten är tillämplig för båda strafftyperna i svensk rätt, fängelse och böter. När det gäller fängelse har Jareborg och Zila utformat riktlinjer utifrån vad de menar vara rådande praxis. En 15-åring får enligt dessa riktlinjer en straffnedsättning på 75-85 % och en 18-åring 45-55 % nedsättning.⁵⁰ Borgeke har på motsvarande sätt utformat riktlinjer för ungdomsreduktionen av dagsböter. Enligt denna ska t.ex. 60 dagsböter för en vuxen "omräknas" till 30 dagsböter för en 15-åring och 40 dagsböter för en 18-åring. 150 "vuxendagsböter" motsvarar enligt samma princip 60 respektive 100 dagsböter.⁵¹

bestämmelsen fortfarande med stor försiktighet. Borgeke driver tesen att bestämmelsen inte tillämpas så ofta som den borde.

⁴⁹ Processen rörande straffvärde, straffmätning och påföljdsval är inte helt okomplicerad och har av utrymmes- och relevansskäl inte utvecklats ytterligare i denna uppsats. Enligt bl.a. Borgeke 2012, s. 226f ligger straffmätningens värde till grund för påföljdsbestämningen. I beräkningen av straffmätningens värde ingår fastställandet av straffvärdet och ett beaktande av billighetsskäl i 29 kap 5 § BrB samt ungdomsrabatten i 29 kap 7 § BrB. Detta synsätt bekräftas av NJA 2000 s. 314 och NJA 2007 s. 636. Dock avvek den s.k. skärtorsdagsdomen, NJA 2008 s. 359, från ett sådant resonemang och utgick istället från straffvärdet vid påföljdsvalet.

⁵⁰ Se Jareborg & Zila 2014, s. 155 för fullständig tabell samt bl.a. NJA 2000 s. 421, NJA 2002 s. 489 och NJA 2011 s. 466 för praxis på området.

⁵¹ Se Borgeke 2012, s. 218 för fullständig tabell samt NJA 2012 s. 16 för praxis i frågan. Jareborg & Zila (2014, s. 155) anser att det är svårt att uppställa riktlinjer för hur denna rabatt ska fastställas, men finner inga invändningar mot ett resonemang likt det i Borgekes förslag.

2.5 Särskilda ungdomspåföljder – ungdomsvård, ungdomstjänst och slutet ungdomsvård

De särskilda ungdomspåföljderna regleras i 32 kap BrB vilket trädde i kraft 1 januari 2007. Lagstiftningen grundar sig på Ungdomsbrottsutredningens betänkande *Ingripanden mot unga lagöverträdare*⁵² och propositionen med samma titel⁵³. Som nämnts tidigare i kapitlet är en central målsättning med de särskilda ungdomspåföljderna att barnperspektivet ska vara framträdande och att det övergripande syftet är rehabilitering och återanpassning för att motverka fortsatt kriminalitet. Samtidigt ska principerna om förutsebarhet, proportionalitet och konsekvens tas i beaktande.⁵⁴ Svårigheten att förena dessa olika intressen inom samma påföljdssystem kommer att diskuteras längre fram i uppsatsen.

2.5.1 Ungdomsvård

2.5.1.1 Utgångspunkter och förutsättningar

Ungdomsvård ersatte 2007 den tidigare påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten och regleras framförallt i 32 kap 1 § BrB. Tanken var att användningen av vårdpåföljden skulle bli snävare med reformen. Det uttrycks i bestämmelsen att ett *särskilt* behov av vård krävs för att ungdomsvård ska vara ett alternativ. Finns inte ett sådant är alternativet många gånger istället ungdomstjänst. Vid yngre åldrar är förutsättningarna för ungdomsvård större och när den tilltalade fyllt 21 år finns inte möjlighet att döma till ungdomsvård.⁵⁵ Vid bedömningen om behovet av ungdomsvård är uppfyllt ska risken för fortsatt brottslighet beaktas. Domstolen ska också jämföra den vård som planeras för den unge med det krav på ingripande som motiveras av brottslighetens art och straffvärde samt eventuell tidigare brottslighet. Är åtgärderna inte tillräckligt ingripande kan domstolen upprätthålla

⁵² SOU 2004:122.

⁵³ Prop 2005/06:165.

⁵⁴ SOU 2004:122, s. 31, prop 2005/06:165, s. 41ff.

⁵⁵ Borgeke 2012, s. 421f. Utrymmet för användandet av ungdomsvård är störst i åldersgruppen 15-18 år, vilket bl.a. har att göra med att för de som fyllt 18 år finns större utrymme för andra åtgärder som t.ex. skyddstillsyn.

proportionaliteten mellan brottsligheten och påföljden genom att förena ungdomsvården med böter eller ungdomstjänst.⁵⁶

2.5.1.2 Innehåll – kontrakt eller vårdplan

Åtgärder och den vård som planeras redovisas i ett s.k. ungdomskontrakt om de vidtas med stöd av socialtjänstlagen (SoL) och i en vårdplan om de vidtas med stöd av lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).⁵⁷ Eftersom åtgärder med stöd av SoL bygger på frivillighet krävs samtycke från den unge. Saknas ett sådant måste domstolen döma till annan påföljd.⁵⁸ Den vård som vidtas ska i enlighet med barnkonventionen utformas i överensstämmelse med den unges ålder och eftersträva att den unge återanpassas i samhället. Insatserna ska enligt bestämmelsen i 32 kap 1 § BrB ”syfta till att motverka att den unge utvecklas ogynnsamt”. När socialtjänsten utreder vilka åtgärder som kan bli aktuella, enligt SoL eller LVU, utgår utredaren från den unges personliga förhållanden och behovet av insatser från socialtjänstens sida vid den aktuella tidpunkten, alltså i samband med rättsprocessen. I förarbetet anges att Socialstyrelsen har en nyckelroll att samordna utvecklingsarbetet vad gäller vårdinsatserna för unga som döms till ungdomsvård.⁵⁹

⁵⁶ När ungdomsvården är tillräckligt ingripande kan diskuteras. Vägledning ges varken i lagstiftning eller i förarbeten. Borgeke för ett resonemang där han landar i att ungdomsvård i alla fall måste kunna tillämpas om straffmättningsvärdet inte överstiger ett år, Borgeke 2012, s. 424f, 429.

⁵⁷ Att notera är att den som döms till ungdomsvård kan bli föremål för samma vård som den som, utan att ha dömts för något brott, bedöms ha behov av vården. Borgeke menar att det finns skäl att överväga ett system som inte innebär att reaktioner på brott utformas enligt SoL eller LVU, Borgeke 2012, s. 420f.

⁵⁸ Prop 2005/06:165, s. 52ff, Borgeke 2012, s. 420ff, Jareborg & Zila 2014, s. 49f. Enligt Borgeke leder nekat samtycke oftast till påföljderna böter eller villkorlig dom alternativt skyddstillsyn. Det är mer sällan som alternativet blir sluten ungdomsvård, ungdomstjänst eller fängelse.

⁵⁹ Prop 2005/06:165, s. 44ff, Nordlöf 2012, s. 232ff.

2.5.2 Ungdomstjänst (och böter)

2.5.2.1 Utgångspunkter och förutsättningar

Ungdomstjänst är sedan 2007 en egen påföljd⁶⁰ och enligt bestämmelsen i 32 kap 2 § BrB kan lägst 20 timmar och högst 150 timmar ungdomstjänst dömas ut. I förarbetena anges att ungdomstjänstens "nedre gräns" motsvarar ca 60 dagsböter och angående en rimlig "övre gräns" uttrycks att fall där straffvärdet är fängelse över ett år bör ungdomstjänst inte utdömas.⁶¹ Ett viktigt syfte med att införa ungdomstjänst som självständig påföljd var att minska användningen av böter och frihetsberövande straff, vilka ses som särskilt skadliga för unga lagöverträdare. För de som inte har ett särskilt vårdbehov ses ungdomstjänst som ett alternativ väl anpassat för ungdomar då denna påföljd innebär en direkt och tydlig konsekvens av brottet. Ungdomstjänst ses i detta sammanhang som ett betydligt lämpligare alternativ än böter vilket antingen riskerar att bli utan reella verkningar för den unge (t.ex. då föräldrarna betalar eller den unge själv är välbemedlad) eller medföra alltför ingripande och skadliga konsekvenser (den unge fastnar i skuldsättning som försvårar återanpassning till samhället). Ungdomstjänst är således tänkt att utgöra den huvudsakliga påföljden för unga lagöverträdare när påföljden inte kan bestämmas till ungdomsvård. Den unge ska bedömas vara lämpad, men kraven kan inte anses vara högt ställda här. Dock finns möjlighet att vid eventuell misskötsamhet undanröja ungdomstjänsten och döma till annan påföljd. Angående ålder är ungdomstjänst uteslutet som påföljd för den som fyllt 21 år och ska tillämpas med restriktivitet för den som fyllt 18 år. Ungdomstjänst är alltså i likhet med ungdomsvård en påföljd framförallt avsedd för unga lagöverträdare i åldrarna 15-18 år.⁶² Fram till sommaren 2015 fanns krav på samtycke från den unges sida för att ungdomstjänst skulle kunna utdömas. Det ansågs dock inte rimligt att den unge

⁶⁰ Ungdomstjänst kunde tidigare användas som "tilläggs påföljd" till påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten, Borgeke 2012, s. 430.

⁶¹ Prop 2005/06:165, s. 73f. Borgeke har kritiserat formuleringen och menar, bl.a. med stöd av NJA 2007 s. 636, att det istället bör handla om en övre gräns som motsvarar ett straffmättningsvärde på sex månader. Se Borgeke 2012, s. 434ff för en utförligare diskussion.

⁶² Prop 2005/06:165, s. 64f, Borgeke 2012, s. 431ff, Jareborg & Zila 2014, s. 50f.

genom uteblivet samtycke kunde förfoga över valet av påföljd. Sloandet av kravet på samtycke kan också ses som ett led i stärkandet av ungdomstjänst som påföljd.⁶³ En annan förändring som genomfördes sommaren 2015 var att det som huvudregel ska gå max två månader från domen vunnit laga kraft till att påföljden verkställs. Syftet med bestämmelsen är att ungdomstjänst ska bli en ännu tydligare och mer pedagogisk påföljd för den unge genom kortare tid mellan dom och verkställande av påföljd.⁶⁴

2.5.2.2 Innehåll - oavlönat arbete och "annan särskilt anordnad verksamhet"

Innehållet i ungdomstjänsten är främst oavlönat arbete och ambitionen är att det ska röra sig om meningsfulla arbetsuppgifter som inte enbart ses som bestraffning. Oavlönat arbete antas också ha ett pedagogiskt värde i det att den unge får gottgöra brottet genom arbete. Arbetet kan utföras inom föreningar och trossamfund. Företag och kommunala eller statliga verksamheter är också tänkbara anordnare av ungdomstjänst. Förutom oavlönat arbete kan även deltagande i "annan särskilt anordnad verksamhet" utgöra del av ungdomstjänsten. Denna verksamhet kan t.ex. innehålla moment med samtalskontakt och möjligheter att reflektera över sin livssituation. Det är socialtjänsten som ansvarar för innehåll och planering av ungdomstjänsten.⁶⁵ Som nämns i föregående avsnitt kan ungdomstjänst fortfarande, enligt 32 kap BrB, kombineras med ungdomsvård för att upprätthålla proportionaliteten mellan brottets svårhet och tilldelningen av påföljd.

⁶³ Prop 2014/15:25, s. 36ff samt SFS 2015:80, lag om ändring i brottsbalken.

⁶⁴ Prop 2014/15:25, s. 40ff samt SFS 2015:85, lag om ändring i socialtjänstlagen.

⁶⁵ Prop 2005/06:165, s. 64, 67ff, Borgeke 2012, s. 431f, Jareborg & Zila 2014, s. 50f.

2.5.3 Frihetsberövande av unga - slutna ungdomsvård (och fängelse)

2.5.3.1 Utgångspunkter och förutsättningar

I fråga om frihetsberövande åtgärder för unga kan fängelse väljas för den som begått brott före 18 års ålder om synnerliga skäl föreligger, enligt 30 kap 5 § BrB. Finner domstolen att dessa högt ställda krav är uppfyllda ska påföljden bestämmas till slutna ungdomsvård istället för fängelse om inte särskilda skäl talar emot det, enligt 32 kap 5 § BrB. Med sådana särskilda skäl avses främst den tilltalades ålder vid lagföringen. Har den tilltalade fyllt 18 år men inte 21 år vid brottet krävs särskilda skäl för att döma till fängelse. Slutna ungdomsvård är alltså huvudalternativet för frihetsberövande av ungdomar mellan 15-18 år och tanken är att hålla de unga lagöverträdarna borta från de vuxna.⁶⁶ Det har diskuterats att införa ett absolut förbud mot fängelse för lagöverträdare under 18 år, bl.a. i propositionen som låg till grund för införandet av slutna ungdomsvård. Slutsatsen i propositionen blev att även om frihetsberövande åtgärder måste undvikas för unga, finns ändå de som begår så grova brott att samhället måste reagera med frihetsberövande. Dock ansågs det otillfredsställande att det saknades en frihetsberövande påföljd anpassad för ungdomar. Slutna ungdomsvård infördes för att läka denna brist.⁶⁷

Den kortaste tiden slutna ungdomsvård som kan utdömas är 14 dagar och den längsta fyra år. De tidigare presenterade bestämmelserna om ungdomsrabatt är tillämpliga också vid denna påföljd. Att beakta är att villkorlig frigivning inte förekommer vid slutna ungdomsvård, och därmed motsvarar fyra års slutna ungdomsvård sex års fängelse. När påföljden bestäms till slutna ungdomsvård reducerar alltså domstolarna strafftiden med en tredjedel efter att den sedvanliga straffmätningen gjorts.⁶⁸

⁶⁶ Prop 1997/98:96, s. 152f, Borgeke 2012, s. 450f, Jareborg & Zila 2014, s. 157.

⁶⁷ Prop 1997/98:96, s. 152f.

⁶⁸ Borgeke 2012, s. 453, Jareborg & Zila 2014, s. 157.

2.5.3.2 Innehållet i den slutna ungdomsvården

Den slutna ungdomsvården ska vara ett frihetsberövande för unga lagöverträdare som sker under sådana former att risken för skadeverkningar minimeras och att orsakerna till den unges kriminalitet angrips så effektivt som möjligt.

Verkställigheten ska utformas i linje med barnkonventions målsättning att lära den unge att anpassa sig till samhället och att motverka de skadliga effekterna av frihetsberövandet. Påföljden verkställs i särskilda ungdomshem som Statens institutionsstyrelse (SiS) ansvarar för. SiS har sedan tidigare arbetat fram metoder för ungdomar som kräver särskilt intensiv bevakning och är i behov av kvalificerade vårdinsatser. Val av hem ska baseras på lämplig behandlingsmodell samt utifrån betydelsen av kontinuitet i vården och miljön.⁶⁹ Avslutningsvis är det viktigt att poängtera att vårdbehovet enbart tillmäts betydelse vid själva verkställandet. Vid straffmätning och påföljdsval är det brottets svårhet som är avgörande.⁷⁰

2.6 Övriga åtgärder med viss särbehandling av unga lagöverträdare

2.6.1 Åtalsunderlåtelse/straffvarning och strafföreläggande

Utgångspunkten i svensk rätt är att alla brott ska leda till straffrättslig reaktion.

Undantag från åklagarens absoluta åtalsplikt kan göras genom reglerna för åtalsunderlåtelse/straffvarning och strafföreläggande. De allmänna bestämmelserna om åtalsunderlåtelse finns i 20 kap 6 § rättegångsbalken (RB). En förutsättning för att åtalsunderlåtelse ska bli aktuellt är bl.a. att brottet är utrett och skuldfrågan klarlagd. För unga lagöverträdare finns särskilda möjligheter till åtalsunderlåtelse, eller straffvarning som sedan sommaren 2015 är begreppet som används i LUL.⁷¹

⁶⁹ Prop 1997/98:96, s. 152ff, Nordlöf 2012, s. 186ff.

⁷⁰ Prop 1997/98:96, s. 156, Borgeke 2012, s. 452f.

⁷¹ Skälen för "namnbytet" genom SFS 2015:81 i bl.a. §§ 16-19 i LUL var att tydligare markera att det rör sig om en straffrättslig reaktion. Begreppet åtalsunderlåtelse kan signalera att samhället överhuvudtaget inte reagerat. Se prop 2014/15:25, s. 52.

Straffvarning enligt LUL kan meddelas på olika grunder. Det ena huvudfallet är när den unge blir föremål för vård eller annan åtgärd enligt SoL eller LVU. Det andra huvudfallet är när gärningen skett av uppenbart okynne eller förhastande. Gärningsmannens vilja att delta i medling (och även andra typer av gottgörande) kan också utgöra skäl för straffvarning. Straffvarning får dock bara beslutas om något väsentligt allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts genom beslutet. I denna bedömning beaktas bl.a. brottets art och straffvärde.⁷² Till beslutet om straffvarning är ett krav på skötsamhet kopplat, vilket bl.a. innebär att den unge ska avhålla sig från fortsatt brottslighet. Åklagaren får återkalla beslutet och istället väcka åtal om särskilda skäl föreligger. Vid den bedömningen ska särskilt beaktas om den unge återfallit i brott inom sex månader från beslutet.⁷³ Att den unge har meddelats straffvarning antecknas också i belastningsregistret (se regler om detta nedan).

Reglerna om straffvarning bygger på tanken att för unga som inte uppvisar riskfaktorer att hamna i tyngre brottslighet kan en alltför skarp straffrättslig reaktion fungera stigmatiserande istället för avskräckande. Det föreligger alltså risk att den unge och omgivningen ser den unge som kriminell när det med största sannolikhet bara rör sig om ett enstaka snedsteg och inte något första steg mot ett kriminellt liv.⁷⁴ Reglerna om straffföreläggande bygger på samma tankar som straffvarning⁷⁵ men kan enligt 15 § LUL bara bli aktuellt när det kan antas att den unge vid åtal endast skulle dömts till böter.

⁷² 17 § LUL, prop 2014/15:25, s. 50f.

⁷³ 22 § LUL, prop 2014/15:25, s. 51.

⁷⁴ Prop 2014/15:25, s. 50.

⁷⁵ Straffföreläggande är liksom åtalsunderlåtelse/straffvarning ett undantag från åtalsplikten och en dom som antecknas i belastningsregistret.

2.6.2 Registrering i belastningsregister

Registrering i belastningsregister är i likhet med övriga åtgärder i detta avsnitt inte något som formellt tillhör påföljdsregleringen, men i praktiken kan konsekvenserna för den unge vara minst lika ingripande som flera av de formella påföljderna.

Möjligheterna till utlandsstudier, att beviljas körkort och få vissa anställningar kan påverkas under en längre tid p.g.a. en anteckning i belastningsregistret. Av dessa skäl infördes 2011 en ändring i lag (1998:620) om belastningsregister innebärande att anteckningar i registret för unga mellan 15-18 år gallras efter fem år, istället för efter 10 år vilket är fallet för dem som är 18 år eller äldre. Den kortade gallringstiden gäller för påföljderna ungdomstjänst, ungdomsvård, skyddstillsyn samt villkorlig dom. För de allvarigare fallen där frihetsberövande i form av fängelse eller sluten ungdomsvård döms ut har det ansetts rimligt att uppgifterna i belastningsregistret finns kvar under längre tid.⁷⁶

2.6.3 Medling

Medling har fått en något undanskymd plats i den svenska straffrätten sedan lag (2002:445) om medling med anledning av brott infördes år 2002. Lagen har karaktären av en ramlag och tillämpas om medlingen sker i statlig eller kommunal regi. Medling innebär enligt lagen att gärningsman och brottsoffer möts inför en opartisk medlare för att tala om brottet. Syftet är främst att gärningsmannen ska få en ökad förståelse och insikt om brottets följder samt att brottsoffret ska ges möjlighet att bearbeta sina upplevelser. Medlingen är frivillig för båda parter och utgör ingen påföljd, men kan dock i viss utsträckning ändå beaktas straffrättsligt. I bedömningen av om åtalsunderlåtelse/straffvarning ska meddelas har åklagaren enligt 17 § LUL, och som nämns i avsnittet ovan, att särskilt beakta bl.a. den unges vilja att medverka i medling. Domstolen ska också vid såväl straffmätningen som påföljdsval ta hänsyn till den tilltalades försök att avhjälpa eller begränsa skadeverkningar av brottet,

⁷⁶ Prop 2009/10:191, s. 10f samt 17 § lag (1998:620) om belastningsregister.

enligt 29 kap 5 § BrB. En omständighet som kan beaktas i detta sammanhang är medling.⁷⁷

Det har diskuterats huruvida medling ska införas som en egen fristående grund till åtalsunderlåtelse/straffvarning och även om medling ska införas som en självständig påföljd. Argumentet som hindrat ett sådant införande är framförallt att frivilligheten är en grundpelare för att medlingen ska fungera. Införs medling som ordinarie påföljd kan brottsoffret få för stor påverkan på den straffrättsliga reaktionen på brott samt riskera att känna sig tvingad att delta för gärningsmannens skull.⁷⁸

2.7 Sammanfattande kommentarer – svenska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare

Unga lagöverträdare särbehandlas som framgått i kapitlet på flera olika sätt vad gäller påföljder och "påföljdsliknande" åtgärder i den svenska straffrätten.

Utgångspunkten är att unga i framförallt åldrarna 15-18 år ska hållas utanför kriminalvården och de ordinarie "vuxenpåföljderna". Istället ska insatserna i första hand ske inom ramen för socialtjänstens verksamhet och i form av de särskilda ungdomspåföljderna ungdomsvård, ungdomstjänst och sluten ungdomsvård. Samtidigt finns inga formella hinder mot att använda vuxenpåföljderna också gentemot unga lagöverträdare. Hela systemet med straffrättsliga reaktioner för unga kan ses som en kompromiss och avvägning mellan proportionalitet och betoning på tydliga konsekvenser å ena sidan och vård, behandling och förståelse å andra sidan. Förståelsen för de unga lagöverträdarnas situation kommer bl.a. till uttryck i reglerna om den generella ungdomsrabatten för unga lagöverträdare och de utökade

⁷⁷ Prop 2005/06:165, s. 101ff.

⁷⁸ SOU 2004:122, s. 423ff, prop 2005/06:165, s. 105ff. Fortsatt diskussion om medling som påföljd följer i kapitel 5.

möjligheterna för unga vad gäller åtalsunderlåtelse/straffvarning. En utförligare diskussion om principer och resonemang bakom de olika bestämmelserna följer i uppsatsens femte och avslutande kapitel.

3. Internationella förpliktelser och riktlinjer

3.1 FN-nivån och barnkonventionen

3.1.1 Kort bakgrund och barnkonventionens ställning i svensk rätt

I november 1989 antogs barnkonventionen enhälligt av FN:s generalförsamling. Ett par år senare bildades inom FN en särskild kommitté för barnets rättigheter. Till denna ska alla länder som ratificerat konventionen rapportera om sitt arbete för att implementera densamma. Samtliga världens stater förutom USA har ratificerat barnkonventionen. Bland våra grannländer kan nämnas att Finland gjorde barnkonventionen till lag 1991 och Norge 2003.⁷⁹

Förslaget från regeringen att inkorporera barnkonventionen i svensk rätt under 2016 är ett sätt att stärka konventionens ställning i den nationella rätten. Sedan ratificerandet av barnkonventionen 1990 är Sverige folkrättsligt förpliktigt att ha en lagstiftning som lever upp till konventionens krav. Idag uppfylls denna förpliktelse till stor del genom fördragskonform tolkning eller konstaterande av normharmoni, vilket innebär att domstolar och myndigheter presumerar att det råder normharmoni mellan den internationella förpliktelsen och nationell rätt. I vissa fall har Sverige också anpassat sin lagstiftning för att uppfylla konventionen, s.k. transformering. En inkorporering skulle innebära att konventionstexten gäller som lag i Sverige, och framförallt att den undantagslöst ska beaktas av domstolar och myndigheter i deras dömande och beslutsfattande verksamhet.⁸⁰

⁷⁹ Hämtat från UNICEFs hemsida, <https://unicef.se>.

⁸⁰ <https://unicef.se>. Se t.ex. prop 2009/10:232 *Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige* om regeringens förslag för att stärka barnets rättigheter.

3.1.2 Barnrättskommittén

De länder som ratificerat barnkonventionen rapporterar som nämns ovan om sitt arbete med att implementera denna till barnrättskommittén. Denna kommitté består av 18 oberoende experter vars uppgift är att övervaka att konventionen verkligen respekteras i de länder som ratificerat den. Vart femte år rapporterar länderna om sitt arbete till kommittén och i samband med detta ger kommittén kritik och rekommendationer om vad länderna ska prioritera för att bättre uppfylla konventionens krav. Syftet med rapporterna och granskningen är framförallt att väcka debatt och skapa diskussioner som kan leda till att frågor om barns rättigheter uppmärksammas mer i de granskade länderna. Sverige har bl.a. fått kritik för att konventionen inte formellt införlivats i svensk lag och för att rättsväsendet inte specialiserats på barnärenden. Barnrättskommittén har utöver rekommendationer till enskilda länder också utformat allmänna kommentarer till de olika artiklarna i konventionen. Dessa kommentarer är inte juridiskt bindande på samma sätt som den ratificerade konventionen, men är avsedda som riktlinjer för hur förpliktelserna i konventionen ska tolkas.⁸¹

3.1.3 Barnkonventionen och unga lagöverträdare

De artiklar i barnkonventionen som framförallt är relevanta för denna uppsats är art 37 (skydd mot tortyr, förnedrande behandling och frihetsberövande) och art 40 (straffprocess och kriminalvård för unga lagöverträdare). Förutom dessa kan även nämnas art 3 och principen om barnets bästa som nämns tidigare i uppsatsen och som fått en mer framskjuten position vad gäller t.ex. påföljdssystemet för unga⁸², samt art 39 som handlar om rehabilitering av barn, bl.a. då de utsatts för bestraffning. Tankarna om rehabilitering och återanpassning återkommer i de för uppsatsen mer relevanta art 37 och 40, varför art 39 inte behandlas mer ingående. En

⁸¹ <https://unicef.se>, CRC/C/SWE/CO/5 s. 2f.

⁸² Se t.ex. prop 2014/15:25, s. 19f.

viktig utgångspunkt som redan nämnts och som återfinns i art 1 är att ett barn är en person under 18 år.

3.1.3.1 Allmänna utgångspunkter rörande unga lagöverträdare

En central utgångspunkt vad gäller synen på unga lagöverträdare hos barnrättskommittén är att barn skiljer sig från vuxna i sin fysiska och psykiska utveckling samt i sina känslomässiga behov. Dessa skillnader utgör grunden för unga lagöverträdarens lägre straffrättsliga ansvar. Den för barnkonventionen bärande principen om barnets bästa i främsta rummet betyder för unga lagöverträdare bl.a. att rättskipningens traditionella syften att bestraffa/undertrycka ersätts med rehabilitering och reparativ rättvisa. Detta kan göras utan att rättssystemets legitima mål om allmän säkerhet hotas. Enligt barnrättskommittén uppnås målet om allmän säkerhet t.o.m. bättre om konventionens riktlinjer och principer vad gäller unga lagöverträdare fullt ut respekteras och genomförs.⁸³ En andra central utgångspunkt är att reaktionen på brott ska stå i proportion inte bara till brottets omständigheter och svårhetsgrad, utan också till barnets ålder och lägre straffrättsliga ansvar och särskilda behov. När barn begått allvarliga brott kan åtgärder som står i proportion till brottets svårhetsgrad övervägas, inklusive hänsyn till behovet av allmän säkerhet och sanktioner. Dock ska dessa överväganden alltid vägas mot behovet av att skydda barnets välmående och återanpassning.⁸⁴

3.1.3.2 Art 37 om skydd mot tortyr, förnedrande behandling och frihetsberövande

I art 37a slås fast att dödsstraff eller livstidsstraff utan möjlighet till frigivning inte får utdömas för brott som begåtts av personer under 18 år. Art 37b anger att frihetsberövande av barn endast får ske i enlighet med lag och bara användas som sista utväg och för kortast möjliga tid. I kommentarerna från barnrättskommittén

⁸³ CRC/C/GC/10, punkterna 10 och 14.

⁸⁴ CRC/C/GC/10, punkt 71.

motiveras denna princip med att frihetsberövande riskerar att störa barnets harmoniska utveckling och är ett allvarligt hinder för återanpassning till samhället.⁸⁵ Det är därför av stor vikt att konventionsstaterna arbetar fram en lagstiftning som ger domstolarna en rad möjliga alternativ till anstaltsvård och frihetsberövande.⁸⁶ Art 37c uttrycker principen att varje barn som frihetsberövas ska hållas åtskilt från vuxna. Undantag kan göras om det anses vara till barnets bästa att vistas tillsammans med vuxna intagna, men detta undantag ska tolkas snävt. Konventionsstaterna bör inrätta separata institutioner för frihetsberövade barn med personal och metoder som är särskilt anpassade till barn. Enligt barnrättskommittén riskerar placering av barn på anstalter eller i fängelse för vuxna att äventyra deras säkerhet, välmående och förmåga att i framtiden avhålla sig från brott och återanpassas till samhället.⁸⁷ Utifrån art 37d är det viktigt att den tid som förflyter mellan brottet och den slutliga reaktionen är så kort som möjligt. Ju längre tid som förflyter, desto mer riskerar reaktionen att förlora sin positiva, fostrande verkan och desto mer stigmatiserat riskerar barnet att bli.⁸⁸

3.1.3.3 Art 40 om straffprocess och kriminalvård för unga lagöverträdare

Enligt art 40.1 erkänner konventionsstaterna *"rätten för varje barn som misstänks eller åtalas för eller befunnit sig skyldigt att ha begått brott att behandlas på ett sätt som främjar barnets känsla för värdighet och värde, som stärker barnets respekt för andras mänskliga rättigheter och grundläggande friheter och som tar hänsyn till barnets ålder och önskvärdheten att främja att barnet återanpassas och tar på sig en konstruktiv roll i samhället"*. Att så långt möjligt undvika frihetsberövande av barn är den kanske viktigaste åtgärden för att främja att barnet återanpassas, enligt resonemanget i föregående avsnitt. Något annat som lyfts fram av barnrättskommittén är att

⁸⁵ CRC/C/GC/10, punkt 11.

⁸⁶ CRC/C/GC/10, punkt 70.

⁸⁷ CRC/C/GC/10, punkt 85.

⁸⁸ CRC/C/GC/10, punkt 51.

samtliga yrkesutövare som är involverade i arbetet med unga lagöverträdare ska vara insatta i barns utveckling och vad som behövs för barns välmående.⁸⁹ Ett rent bestraffande synsätt gentemot unga lagöverträdare står klart i strid med art 40.1.⁹⁰

Art 40.3 uppmanar konventionsstaterna att införa lagar och institutioner speciellt anpassade för barn som misstänks, åtalas eller befinns skyldiga att ha begått brott. I art 40.3b anges särskilt att då det är lämpligt och önskvärt ska åtgärder vidtas för att behandla barn utan att använda domstolsförfarande. I linje med såväl principen i art 40.1 som lydelsen i art 40.3 ligger att barn som begått brott som t.ex. snatteri eller andra mindre allvarliga egendomsbrott ska hanteras med andra åtgärder än domstolsförfarande. Konventionsstaterna bör införa en rad åtgärder vilka får bort de unga från domstolsförfarandet till olika sociala insatser när det rör sig om mindre allvarlig brottslighet. Enligt barnrättskommittén medför ett sådant hanterande goda resultat för barnen och att stigmatisering undviks samtidigt som det är kostnadseffektivt.⁹¹ Kommittén anger samhällstjänst, ledning från övervakare och reparativ rättvisa inklusive upprättelse och ersättning till brottsoffer som exempel på alternativa åtgärder till domstolsförfarande. Dessa åtgärder bör enbart användas när det föreligger övertygande bevisning för att barnet begått det påstådda brottet och att det av egen fri vilja medger ansvar. En alternativ åtgärd bör inte förekomma i officiella belastningsregister eller vara den unge till last på något annat sätt.⁹²

I art 40.4 exemplifieras olika typer av åtgärder som kan ersätta anstaltsvård och frihetsberövande av unga lagöverträdare. I enlighet med resonemanget i stycket ovan är det av största vikt att utveckla åtgärder som säkerställer att barnet behandlas

⁸⁹ CRC/C/GC/10, punkt 13.

⁹⁰ CRC/C/GC/10, punkt 71.

⁹¹ CRC/C/GC/10, punkterna 24 och 25.

⁹² CRC/C/GC/10, punkt 27.

på ett sätt som främjar dess välmående och samtidigt står i proportion till det begångna brottet. Exempel på åtgärder som nämns i art 40.4 är övervakning, vård i fosterhem och yrkesutbildning.⁹³ Enligt barnrättskommittén är det önskvärt att barnet ges möjlighet att uttrycka sina åsikter om valet av åtgärder. Dessa önskemål bör beaktas eftersom straffmyndiga barn har förmåga att delta i beslutet om den mest lämpliga reaktionen. Forskning visar också på att barns aktiva deltagande i verkställandet oftast leder till positiva resultat.⁹⁴

3.1.3.4 Sammanfattande kommentarer om barnkonventionens riktlinjer och åtgärder⁹⁵

Utifrån de ovan presenterade artiklarna i barnkonventionen och tillhörande kommentarer från barnrättskommittén följer här en sammanfattning i punktform med riktlinjer och föreslagna åtgärder för unga lagöverträdare.

- Barnets bästa i främsta rummet innebär i fråga om unga lagöverträdare att rättskipningens traditionella syfte att bestraffa ersätts med rehabilitering.
- En proportionell reaktion tar dels hänsyn till brottets svårhet dels till barnets ålder, lägre straffrättsliga ansvar och särskilda behov.
- Frihetsberövande av barn får enbart användas som sista utväg och för kortast möjliga tid. Alternativa åtgärder som t.ex. övervakning, vård i fosterhem och yrkesutbildning rekommenderas.
- Barn som frihetsberövas bör hållas åtskilda från vuxna intagna. Annars riskeras barnets säkerhet, välmående och återanpassning till samhället.

⁹³ CRC/C/GC/10, punkterna 23 och 70.

⁹⁴ CRC/C/GC/10, punkt 45.

⁹⁵ De sammanfattande kommentarerna och punkterna har utformats av uppsatsförfattaren.

- Barn bör också som huvudregel vid mindre allvarlig brottslighet hållas utanför det ordinarie domstolsförfarandet. Alternativa förfaranden som förespråkas är t.ex. samhällstjänst, ledning från övervakare och reparativ rättvisa inklusive upprättelse och gottgörelse till brottsoffer. Dessa åtgärder bör inte synas i något belastningsregister.
- Det är viktigt att reaktionen på brottet verkställs så snart det är möjligt efter domens avkunnande för att uppnå största möjliga positiva och fostrande effekt.
- Yrkesgrupper som jobbar med unga lagöverträdare bör vara väl insatta i ungas utveckling och välmående och gärna specialiserade på att arbeta just med ungdomar.

3.2 Europeiska nivån

När det gäller det straffrättsliga samarbetet inom EU finns bland medlemsstaterna ett generellt motstånd till en mer långtgående harmonisering, till stor del beroende på att medlemsstaterna helt enkelt har skilda synsätt vad gäller straffrätten, ett område som också är nära kopplat till nationell identitet och tradition.⁹⁶ Rörande ungdomsbrottslighet finns från EU ett icke-bindande yttrande av det rådgivande organet Europeiska ekonomiska och sociala kommittén (EESK) från 2006. I detta yttrande anges att problematiken rörande ungdomsbrottslighet behandlats väldigt sparsamt av EU:s institutioner men att Europarådet och dess ministerkommitté varit mer aktiv i frågan med flertalet rekommendationer.⁹⁷ Dessa rekommendationer riktar sig till Europarådets medlemmar, däribland Sverige, men är inte rättsligt bindande

⁹⁶ Klip 2012, s. 40.

⁹⁷ 2006/C 110/13, avsnitt 5.1.

utan är riktlinjer utformade i syfte att påverka medlemsstaternas lagstiftning.⁹⁸ Såväl EU som Europarådet lyfter fram att det finns en oro över ungdomsbrottslighetens utveckling i hela Europa. Även om de är överens om att det är oklart huruvida ungdomsbrottsligheten faktiskt ökat menar de att det oavsett finns behov av en gemensam europeisk strategi eller vision på området.⁹⁹ De yttranden och rekommendationer som presenteras nedan kan ses som EU:s och Europarådets förslag på riktlinjer eller strategier rörande påföljder och andra åtgärder för unga lagöverträdare.

3.2.1 Europarådets rekommendationer angående unga lagöverträdare

3.2.1.1 Allmänna utgångspunkter och principer

Europarådet betonar i sina rekommendationer att alla samhällsliga reaktioner på ungdomsbrottslighet ska tillgodose det specifika behovet hos den unge samtidigt som behandlingen baseras på de principer som uttrycks i bl.a. FN:s deklaration om mänskliga rättigheter.¹⁰⁰ I denna anda anses att straffsystemet för unga ska präglas av utbildning och uppfostran. Fängelse eller annat frihetsberövande ska undvikas så långt möjligt. Frihetsberövande åtgärder bör enbart användas vid allvarlig brottslighet av äldre ungdomar. När dessa döms till fängelse bör de hållas isär från vuxna intagna för att skyddas från skadligt inflytande.¹⁰¹ Europarådet menar att en gemensam europeisk vision på området vad gäller påföljder bör baseras på principerna om återanpassning av brottslingen samt gottgörelse för att kompensera det felaktiga handlandet. Vidare konstateras att eftersom orsakerna att hamna i brottslighet kan vara många och komplexa är det av särskild vikt att det finns ett brett spektrum av åtgärder, vilka är såväl proportionerliga som effektiva med grund

⁹⁸ Hämtat från Europarådets hemsida, <http://www.coe.int>.

⁹⁹ Rec (2003) 20, preambeln samt 2006/C 110/13, avsnitt 6.1-6.3.

¹⁰⁰ Recommendation No R (87) 20, preambeln.

¹⁰¹ Recommendation No R (87) 20, punkt 7, Rec (2008) 11, punkt 10.

i forskning om vad som har bevisats fungera.¹⁰² Europarådet betonar att för unga lagöverträdare är tidsaspekten särskilt betydelsefull och det är därför viktigt att hela processen, inklusive påföljdsverkställigheten, sker skyndsamt. Om det går för lång tid mellan den brottsliga handlingen och utdömandet av straffrättslig reaktion finns risk att de två händelserna inte hänger ihop i de ungas medvetande, vilket i sin tur minskar reaktionens effekt drastiskt.¹⁰³ Europarådet konstaterar vidare att de flesta ungdomsbrottslingar enbart begår enstaka och mindre allvarliga brott och att det är mer lämpligt att hålla dessa förövare utanför straffsystemet och istället tilldela någon slags varning. Det anses oproportionerligt, dyrt och även kontraproduktivt att använda straffrätten för denna typ av unga lagöverträdare. Istället kan fokus och resurser läggas på fall med allvarliga och våldsamma återfallsförbrytare.¹⁰⁴

3.2.1.2 Konkreta förslag på åtgärder

Ett konkret förslag på särskilt lämplig påföljd för just unga lagöverträdare som Europarådet lyfter fram är medling inklusive gottgörelse till offret. Denna påföljd kan hjälpa den unge att förstå vad dennes beteende orsakat andra och därmed också möjliggöra förändrat beteende i framtiden.¹⁰⁵ Åtgärd med särskilt fokus på återanpassning är samhällstjänst anpassad efter den unges ålder och utbildningsbehov.¹⁰⁶ Angående främjandet av återanpassning kan också nämnas att Europarådet anser att unga lagöverträdare bör slippa visa utdrag ur belastningsregistret för potentiella arbetsgivare alternativt inte registreras i ett sådant. Det tämligen uppenbara syftet är att underlätta inträde på arbetsmarknaden för den unge.¹⁰⁷

¹⁰² Recommendation No R (87) 20, punkt 1 och 15, Rec (2003) 20, punkt 1-2 och 8.

¹⁰³ Recommendation No R (87) 20, punkt 4, Rec (2003) 20, punkt 14, Rec (2008) 11, punkt 9.

¹⁰⁴ Recommendation No R (87) 20, punkt 2, Rec (2003) 20, paragraf 7 i kommentarerna.

¹⁰⁵ Recommendation No R (87) 20, punkt 15, Rec (2003) 20, punkt 8 samt paragraf 8 i kommentarerna, Rec (2008) 11, punkt 12.

¹⁰⁶ Recommendation No R (87) 20, punkt 15-16.

¹⁰⁷ Rec (2003) 20, punkt 12.

3.2.2 EU:s yttrande om unga lagöverträdare

3.2.2.1 Allmänna utgångspunkter och principer

I yttrandet från Europeiska ekonomiska och sociala kommittén föreslås att en europeisk strategi vad gäller påföljder för unga som begår brott ska bygga på principerna om fostran, integrering och återanpassning. Alla åtgärder som vidtas ska bygga på principen om den minderåriges bästa i främsta rummet och kommittén hänvisar här till bl.a. barnkonventionen. Mer konkret uttrycks att tillämpningen av det traditionella rättssystemet ska begränsas och ersättas av ett nytt med särskild inriktning på ungdomsbrottslighet. Kommittén betonar också att frihetsberövande av unga brottslingar ska reduceras till undantagsfall. De åtgärder och påföljder som används ska kännetecknas av flexibilitet och kunna anpassas till de minderårigas villkor alltefter situation och utifrån de framsteg som eventuellt görs i behandlingen eller genomförandet av åtgärden. Ungdomsvård bör framförallt genomföras i den sociala miljö som den unge befinner sig i och betydelsen av att få med föräldrarna i den unges fostran och återsocialisering lyfts särskilt fram.¹⁰⁸

3.2.2.2 Konkreta förslag på åtgärder

Exempel på åtgärder som visats lyckosamma för återanpassning och uppmuntras av kommittén är arbetsmarknadsintegration i form av t.ex. samhällstjänst och praktisk yrkesutbildning. En annan straffrättslig reaktion som särskilt uppmuntras är medling och gottgörelse. Enligt yttrandet har denna metod särskild pedagogisk effekt eftersom den unge vid konfrontation med offret tvingas fundera över sin egen skuld, vilket i framtiden kan avskräcka denne från att begå liknande handlingar.¹⁰⁹

¹⁰⁸ 2006/C 110/13, avsnitt 3.2-3.3.

¹⁰⁹ 2006/C 110/13, avsnitt 4.2-4.5.

3.2.3 Sammanfattande kommentarer om europeiska riktlinjer och åtgärder för unga lagöverträdare¹¹⁰

Utifrån de yttranden och rekommendationer som presenterats ovan kommer jag här att sammanfatta vad som kan ses som gemensamma europeiska principer och utgångspunkter vad gäller straffrättsliga reaktioner och åtgärder för ungdomsbrottslingar. Sammanfattningen kommer också att innehålla förslag på konkreta åtgärder baserade på dessa principer vilka, enligt EU och Europarådet, är särskilt lämpade för ungdomsbrottslingar.

- Utgångspunkten vad gäller straffrättsliga reaktioner för unga brottslingar är att fokus ska vara på utbildning och behandling men inte på bestraffning.
- Frihetsberövande av unga lagöverträdare ska enbart användas i undantagsfall, t.ex. vid allvarlig brottslighet av äldre ungdomar.
- Vid enstaka tillfällighetsförbrytelser av mindre allvarlig art bör den unge hållas helt utanför det straffrättsliga systemet som istället kan fokusera resurserna på de mer allvarliga återfallsförbrytarna.
- För unga brottslingar är det för den straffrättsliga reaktionens effektivitet av särskild betydelse att hela processen, inklusive verkställandet av reaktionen, sker skyndsamt.
- Medling och gottgörelse är en på forskning baserad reaktion som lämpar sig särskilt väl för ungdomar och med goda möjligheter till förändrat beteende.
- Åtgärder för att förbättra möjligheten till inträde på arbetsmarknaden såsom samhällstjänst och utbildningsinsatser förordas.
- Unga lagöverträdare bör inte hamna i något belastningsregister eftersom detta kan innebära betydande hinder för anställning i många fall.

¹¹⁰ De sammanfattande kommentarerna och punkterna har utformats av uppsatsförfattaren.

4. Norska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare

4.1 Kort historisk bakgrund samt centrala principer och utgångspunkter

Den norska debatten om hur unga lagöverträdare ska behandlas har lång historia och fokus har skiftat mellan straff, uppfostran och behandling. Under första halvan av 1900-talet var ledorden fostran och behandling. En ökad ungdomskriminalitet på 1950-talet bidrog till att det utvecklades en uppfattning om att det fanns behov av mer effektiva reaktioner mot denna typ av kriminalitet. Ungdomsfängelse infördes och straffperspektivet fick en mer framträdande position. Efterhand växte tankar fram om att utforma mer individuellt anpassade åtgärder där fokus var på rehabilitering och återanpassning för barn som begått brott. Ungdomsfängelse avskaffades 1975 och de senaste årtiondena har fokus varit på att utveckla olika typer av alternativ till fängelse som t.ex. samhällstjänst (*samfunnsstraff*) och överföring till medling i konfliktrådet. Det senare alternativet inrättades 1991 och kan ses som ett nytt sätt att lösa konflikter utanför det formella rättsväsendet. Medling i konfliktråd har visat sig särskilt passande för unga lagöverträdare och en metod med stormöte där både de inblandades nätverk och det offentliga deltar har utvecklats.¹¹¹ Medling bygger på tankar om s.k. reparativ rättvisa och det nyligen (2014) införda ungdomsstraffet bygger också på dessa tankar (se avsnitt 4.5.3 och 4.6).

I norska förarbeten slås fast att straff ska bestämmas utifrån en helhetsbedömning av barnets individuella behov, likhetsprincipen, samhällsskydd, allmänprevention samt brottets svårhetsgrad. Barn ska behandlas mildare än vuxna, dels p.g.a. barns lägre värderingsförmåga, och dels utifrån att straff är mer belastande för barn. De individualpreventiva hänsynen ska väga tyngst när barn straffas. Dessa ska dock balanseras av samhällsskydd och allmänprevention när så är påkallat.¹¹² En central utgångspunkt för de norska straffrättsliga reaktionerna är som nämns i föregående

¹¹¹ Prop 135L, s. 15f.

¹¹² Prop 135L, s. 102.

avsnitt att hålla barn utanför fängelse. I samklang med kraven i barnkonventionen utarbetas alternativa reaktioner som kan ersätta fängelse för barn.¹¹³ Införandet av ungdomsstraffet 2014 är ett led i detta arbete där fängelsets fysiska kontroll ersätts av social kontroll med tät uppföljning. I förarbeten betonas att brottslighet hos barn beror på många faktorer. Det är viktigt med tydliga reaktioner, men kriminalpolitik handlar inte bara om straff och fängelse. Att arbeta brett och på flera fronter är därför ett viktigt samhällsansvar.¹¹⁴ I detta arbete är det avgörande att bygga vidare på den kunskap som förvärvats genom forskning, projekt och utvärderingar i Norge och andra länder. Ett viktigt perspektiv är att stärka den unges känsla av att vara ansvarig aktör i sitt liv. Forskning visar på fängelsets särskilt negativa effekter för unga lagöverträdare. Det anses även tveksamt om andra traditionella repressiva straffreaktioner innebär en inlärning som ger förutsättningar för att agera annorlunda. Dessa har framförallt till syfte att visa att samhället tar avstånd från vissa handlingar. I förarbeten lyfts fram att tre olika tidshorisonter kan användas i reaktionen. Det historiska perspektivet fokuserar på själva lagbrottet och principen att göra rätt för sig. Nutidsperspektivet handlar om hjälp till planering av egen framtida förändring. Slutligen rör framtidsperspektivet hjälp att genomföra dessa planerade förändringar. Det särskilda ungdomsstraffet baseras på återupprättande/reparativa processer och syftar just till att fånga upp dessa tre element genom ungdomsstormöte, ungdomsplan och uppföljningsteam (se vidare avsnitt 4.6). Reparativ rättvisa som en alternativ straffrättslig metod kan minska stigmatiseringen av den dömda, få denne att se konsekvenserna av sitt agerande och på så sätt förebygga att nya brott begås. Offret får samtidigt möjlighet att bearbeta händelsen och komma ur offerrollen genom att få skuld och ansvar tydligt placerat.¹¹⁵

¹¹³ Prop 135L, s. 13, 98. Barnkonventionen ratificerades 1991 och inkorporerades 2003 och gäller därmed direkt som norsk rätt.

¹¹⁴ Prop 135L, s. 9f.

¹¹⁵ Prop 135L, s. 34f.

4.2 Generell straffmildring för unga lagöverträdare

I 78 § straffeloven anges att som förmildrande omständighet ska beaktas om lagöverträdaren var under 18 år vid tidpunkten för brottet. Skälen för detta är vad som tidigare angivits, att barn har lägre värderings- och bedömningsförmåga samt drabbas hårdare än vuxna av straff.¹¹⁶ Enligt 80 § straffeloven är det utifrån samma resonemang tillåtet att döma ut straff under lägstanivån om förövaren var under 18 år när brottet begicks.

4.3. Frihetsberövande straff med viss särbehandling av unga lagöverträdare

4.3.1 Fängelse

Den som är under 18 år vid tidpunkten för brottet kan bara dömas till ovillkorligt fängelse när särskilda skäl föreligger (*saerlig påkrevd*), enligt 33 § straffeloven. I samma bestämmelse fastslås också förbud mot längre fängelsestraff än 15 år för barn, oavsett om möjlighet ges för längre straff i brottets straffskala. I förarbeten diskuteras om fängelsestraffet helt ska förbjudas för barn. Som skäl mot att införa ett sådant förbud anges att i vissa undantagsfall krävs en så ingripande och allvarlig reaktion som fängelse. Detta kan t.ex. vara fallet för barn som begått upprepade eller allvarliga brott, som mord och våldtäkt. Frihetsberövandet ska i dessa fall kombineras med hjälp till förändring och inte bara utgöra en bestraffning. Om hänsyn till samhällsskyddet är av tillräcklig tyngd går detta före hänsynen till barnets bästa. Dock krävs som nämns ovan särskilda skäl för att så ska vara fallet.¹¹⁷

¹¹⁶ Prop 135L, s. 102.

¹¹⁷ Prop 135L, s. 99f.

4.3.2 Förvaring

Förvaring (*forvaring*) är ett tidsbestämt frihetsberövande straff för lagöverträdare som anses särskilt farliga för andras liv, hälsa eller frihet. Förvaring kan utdömas när ett tidsbestämt straff inte anses tillräckligt ingripande utifrån samhällsskyddet.

Dessutom ska förövaren begått våldsbrott, sexualbrott, frihetsberövande, mordbrand eller annat brott som kränkt annans liv, hälsa eller frihet. I 40 § straffeloven anges också att om den dömde är under 18 år kan förvaring utdömas endast om det föreligger extraordinära omständigheter. I förarbeten har diskuterats att förvaring bör tas bort helt som alternativ för barn, eftersom det innebär att de stämplas för livet och att samhället ger upp hoppet om att den unge kan bättras. Regeringen kom dock fram till att det trots allt var nödvändigt att ha kvar alternativet för extraordinära undantagsfall.¹¹⁸

4.4 Icke-frihetsberövande straff med viss särbehandling av unga lagöverträdare

4.4.1 Samhällstjänst

Samhällstjänst innebär i första hand oavlönat arbete, men kan också utgöras av andra aktiviteter med syfte att motverka återfall i kriminalitet. Mellan 30-420 timmars samhällstjänst kan dömas ut. I förarbeten anses samhällstjänst vara särskilt lämpligt för unga då den är en tydlig reaktion utan frihetsberövande. Innehållet i samhällstjänsten kan förutom arbete bestå av t.ex. skolgång, olika typer av program, behandling, samtal och medling i konfliktråd.¹¹⁹ Villkoren för att dömas till samhällstjänst enligt 48 § straffeloven är att det inte annars skulle utdömts fängelsestraff på längre än ett år, att den straffbelagda gärningens art inte talar emot en reaktion i frihet samt att lagöverträdaren samtycker och har bostad i Norge. Från

¹¹⁸ Prop 135L, s. 102ff.

¹¹⁹ Prop 135L, s. 92, 49 § straffeloven, 53 § *lov om gjennomføring av straff mv.* (straffgjennomføringsloven).

det första kravet (inte fängelse mer än ett år) kan undantag göras om lagöverträdaren är under 18 år.

4.4.2 Böter

Böter kan utdömas som ensam reaktion när så är angivet i aktuell brottsbestämmelse enligt 53 § straffeloven. I 54 § straffeloven anges att böter också kan utdömas i kombination med t.ex. fängelse och samhällstjänst. När en person straffas med böter fastställs också ett subsidiärt fängelsestraff vilket kan utdömas i de fall böterna inte betalas. Ett sådant subsidiärt fängelsestraff fastställs dock inte enligt 55 § straffeloven om lagöverträdaren är under 18 år. I förarbeten diskuteras kring böters bristande rehabiliterande effekt för unga lagöverträdare. Dels finns en risk att föräldrarna betalar och då blir straffet inte särskilt märkbart för den unge, dels finns risk att barnet fastnar i en skuldfälla som kan vara svår att ta sig ur. Dessa är också skälen till att det i den nya straffeloven, i enighet med redogörelsen ovan, inte fastställs subsidiära fängelsestraff för barn vid böter. En annan bestämmelse med syfte att minska de negativa effekterna av böter är att rätten enligt 53 § straffeloven kan utdela villkorliga böter när lagöverträdaren är under 18 år. Om den unge sköter sig under prøvotiden, som i regel är två år, behöver boten inte betalas. Misskötsamhet, i form av t.ex. ny straffbar handling, innebär att boten ska erläggas omedelbart.¹²⁰

4.5 Övriga åtgärder med viss särbehandling av unga lagöverträdare

4.5.1 Åtalsunderlåtelse

Åtalsunderlåtelse (*påtaleunnlatelse*) kräver fastställande av skuld och är en straffreaktion som regleras i 69-70 §§ i *lov om rettergangsmåten i straffesaker* (straffeprocessloven). Det finns inga uttryckliga bestämmelser att reaktionen ska

¹²⁰ Prop 135L, s. 88ff.

användas särskilt för unga, men i praktiken tas hänsyn till ålder som "*saerlige grunner*" (särskilda skäl). Normalt fastställs en prøvotid på två år vid åtalsunderlåtelse. Här finns dock en särreglering när det gäller lagöverträdare under 18 år där prøvotiden kan fastställas till 6, 12, 18 eller 24 månader. Åtalsunderlåtelse kan också förenas med villkor om t.ex. gottgörelse, anmälningsplikt hos polisen, deltagande i medling eller uppföljningsmöte i konfliktrådet, genomförd drogrehabilitering samt undvikande av kontakt med vissa personer. Förarbeten uttrycker att åtalsunderlåtelse är en särskilt lämplig reaktion med tillräcklig individualpreventiv effekt för förstagångsförbrytare och vid mindre allvarliga brott. I förening med individuellt anpassade villkor anses reaktionen ha betydligt bättre rehabiliterande effekter än t.ex. böter.¹²¹

4.5.2 Registrering i belastningsregister

I Norge finns två typer av belastningsregister (*politiattest*), ett ordinärt/vanligt register (*ordinaer politiattest*) som är mer lättillgängligt samt ett mer svårtillgängligt och omfattande register (*uttømmende politiattest*). I det vanliga registret registreras sådant som villkorligt fängelse, allvarligare bötesstraff, samhällstjänst samt ovillkorligt fängelse. En dom på villkorligt fängelse eller böter ska gallras efter två år i de fall brottet förövats av någon under 18 år (efter tre år för den över 18 år). Vid allvarligare fall där den unge dömts till samhällstjänst eller ungdomsstraffet sker gallringen efter fem år (tio års gallringstid för äldre lagöverträdare som dömts till samhällstjänst med subsidiärt fängelsestraff på minst sex månader). Som utgångspunkt ska inte åtalsunderlåtelse eller överföring av ärendet till konfliktrådet finnas med i registret. I det mer omfattande registret anges som huvudregel alla straffrättsliga reaktioner. Ett viktigt undantag är dock när överföring sker till konfliktrådet i enlighet med 71a § straffeprosessloven. Dessa fall registreras inte heller i det omfattande registret om den berörde personen inte begår nya brott inom

¹²¹ Prop 135L, s. 85ff, 35-37 §§ straffeloven.

två år efter godkänt avtal i konfliktrådet. Ett annat undantag värt att nämna är att personer under 18 år som begått enstaka mindre allvarligt brott inte heller registreras i det utvidgade registret.¹²²

4.5.3 Medling i konfliktråd

Medling äger rum inom konfliktrådets verksamhet och är av upprättande och försonande karaktär i samklang med tankarna bakom reparativ rättvisa. Reaktionen bygger på tanken att alla som berörs av en konflikt eller ett lagbrott ska få möjlighet att delta i en process där deltagarna tillsammans finner lösningar för hur konsekvenserna av händelsen ska hanteras. Enligt förarbeten visar erfarenhet att medling i konfliktråd är väl lämpat för att förebygga nya lagbrott bland unga lagöverträdare. En förutsättning för att medling ska bli aktuellt är att skulden klarlagts, och då ges enligt 71a § straffeprocessloven åklagarmyndigheten möjlighet att överföra en sak för medling i konfliktrådet. Det finns inga klara gränser för vilka brott åtgärden kan användas men ett nödvändigt villkor är att såväl offret som förövaren samtycker till mötet och i huvudsak är överens om sakförhållandena.¹²³ Medling kan också sättas som villkor vid åtalsunderlåtelse, villkorlig dom eller som ett led i utförandet av samhällstjänst.¹²⁴ Medlingen ska som huvudregel utgöras av ett personligt möte. I vissa fall kan det dock medlas indirekt via telefon, videoöverföring eller att medlaren agerar som ombud åt parterna enligt 12 § *lov om konfliktrådsbehandling* (konfliktrådsloven). När parterna avtal om gottgörelse som godkänns av medlaren ska detta skickas vidare till åklagarmyndigheten enligt 17 och 20 §§ konfliktrådsloven. När avtalet uppfyllts ska konfliktrådet också meddela åklagarmyndigheten att så skett, 20 § konfliktrådsloven. På samma sätt ska åklagarmyndigheten enligt 21 § konfliktrådsloven underrättas om den tilltalade inte

¹²² Prop 135L, s. 22 samt 36-37, 40-41 §§ *lov om behandling av upplysningar i politiet og påtalemyndigheten* (politiregisterloven).

¹²³ Prop 135L, s. 20f samt 1, 11, 20 §§ konfliktrådsloven.

¹²⁴ Prop 135L, s. 92f samt 53, 69 §§ straffeprocessloven.

genomför vad som avtalats. Åklagaren avgör enligt samma bestämmelse konsekvenserna av avtalsbrottet, t.ex. att saken tas upp inför domstol eller att eventuellt villkorat straff verkställs. Den nya särskilda ungdomspåföljden ungdomsstraffet kan ses som en vidareutveckling av medlingen, anpassad för unga lagöverträdare.

4.6 Ungdomsstraffet

4.6.1 Utgångspunkter och förutsättningar för ungdomsstraffet

Fram till 2014 fanns inte speciella ungdomsstraff i Norge utan de unga särbehandlades, i överensstämmelse med redogörelsen ovan, inom ramen för de ordinarie straffrättsliga reaktionerna. Ungdomsstraffet innebär en utvidgning av denna särbehandling genom ett särskilt straff avsatt för lagöverträdare i åldrarna 15-18 år. Tanken med införandet av ungdomsstraffet är framförallt att det ska utgöra ett alternativ till ovillkorligt fängelse och strängare samhällstjänst för unga lagöverträdare. Ungdomsstraffet är utformat utifrån den reparativa rättvisans idéer om försoning, upprättelse och förankring i lokalsamhället. Särskilt präglas ungdomsstraffet av en stark involvering av lagöverträdaren och dennes privata nätverk med rättsväsendet och andra offentliga institutioner i understödjande funktioner. En viktig utgångspunkt enligt förarbeten är att barn under utveckling anses ha särskild potential att förbättras. Målet är en omfattande och individuellt anpassad reaktion och uppföljning av den unge lagöverträdaren för att dennes resurser ska stärkas i arbetet att förhindra fortsatt kriminalitet.¹²⁵

¹²⁵ Prop 135L, s. 9f.

I 52a § straffeloven anges att ungdomsstraffet kan utdömas när lagöverträdaren var under 18 år vid tidpunkten för brottet, när lagöverträdaren begått allvarlig eller upprepat brottslighet, när lagöverträdaren samtycker och har bostad i Norge samt när det inte finns starka skäl som talar för frihetsberövande straff. Vid grova brott som mord eller allvarliga sexualbrott talar hänsyn till allmänprevention och det allmänna rättsmedvetandet mot att använda ungdomsstraffet som reaktion.

Lagstiftaren har ändå valt att inte sätta ut en gräns utan har överlåtit åt domstolarna att avgöra detta. Genomförandetiden för ungdomsstraffet avgörs av domstol och kan variera mellan sex månader och två år. Vid allvarliga fall kan en genomförandetid på tre år fastställas enligt 52b § straffeloven samt 23 § konfliktrådsloven. I 52 a-b §§ straffeloven framkommer att ett subsidiärt fängelsestraff ska fastställas och detta kan utdömas vid ny brottslighet under genomförandetiden eller om den unge bryter mot villkor bestämda av konfliktrådet.¹²⁶

4.6.2 Innehåll och verkställande av ungdomsstraffet

Ansvariga för verkställande av ungdomsstraffet är konfliktrådet, vilka genom sin medlingsverksamhet redan har erfarenhet av att arbeta utifrån idéer om reparativ rättvisa. Ungdomsstraffet är tänkt som en sträng reaktion med intensiv övervakning där den sociala kontrollen ersätter fängelsets fysiska kontroll. En bärande tanke inom den reparativa rättvisan är att de vidtagna åtgärderna bygger på samtycke från de inblandade parterna. Vad gäller ungdomsstraffet är samtycke från den dömde fortfarande en nödvändig förutsättning. För att alla unga lagöverträdare ska få möjlighet till reaktionen har kravet på samtycke från offret tagits bort. När offret inte vill delta kan en eller flera representanter delta i dennes ställe. Offret ska dock uppmuntras att delta, dels för att själv kunna stärkas dels för att förövaren bättre ska förstå konsekvenserna av sitt agerande och få motivation till förändring av sitt liv. Ungdomsstraffet består enligt 22 § konfliktrådsloven av de tre delarna

¹²⁶ Prop 135L, s. 105ff.

ungdomsstormöte, ungdomsplan och uppföljning av planen. Konfliktrådet påbörjar förberedelser för stormötet så snart ärendet överförs från domstolen enligt 24 § konfliktrådsloven. Mötet leds av en ungdomskoordinator som kallar deltagare och godkänner planen. Till mötet kallas offret och den dömda samt dennes förmyndare. Kriminalvårdens och polisens medverkan är obligatorisk. Även andra parter som t.ex. skolan och socialtjänsten kan delta om så anses lämpligt. Som nämns ovan är det domstolen som avgör längden på ungdomsstraffet, men det är ungdomsstormötet som fastställer innehållet. Enligt förarbeten ska innehållet i planen inte styras genom lag utan avgöras utifrån den enskilda unges behov. I 25 § konfliktrådsloven ges exempel på vad planen kan bestå av och där nämns sådant som icke-ekonomisk gottgörelse, deltagande i brottsförebyggande program, utförandet av samhällsnyttigt arbete, möte hos polisen, förbud mot bruk av alkohol samt förbud att umgås med vissa bestämda personer. Fokus i genomförandet är att stärka den unges nätverk och andra resurser som krävs för att förändra den unges liv. Genomförandet innebär också hög grad av kontroll och ställer stränga krav på den dömda. Därför kan ungdomsstraffet enligt förarbeten uppfattas som väl så hårt som ett fängelsestraff. Ungdomskoordinatorn har det övergripande ansvaret för att ungdomsplanen genomförs. I praktiken delegeras åtminstone delar av detta ansvar, i enlighet med 26 § konfliktrådsloven, till ett uppföljningsteam bestående av bl.a. kriminalvården, polisen och den dömdes närmaste nätverk. Vid eventuella brott mot villkoren i planen kallar ungdomskoordinatorn normalt den dömda till samtal och vid ytterligare misskötsamhet, inklusive ny brottslighet under genomförandetiden, kan ungdomskoordinatorn enligt 31-33 §§ konfliktrådsloven be åklagaren att ta ärendet till domstol för utdömande av fängelsestraff.¹²⁷

¹²⁷ Prop 135L, s. 105ff.

4.7 Sammanfattande kommentarer - norska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare

Utgångspunkten i norsk straffrätt är att barn ska behandlas mildare än vuxna i straffhänseende och skälen för detta är barns generellt sämre värderingsförmåga (lägre grad av skuld) samt att straff är mer belastande för barn än för vuxna. När barn straffas ska individualpreventiva hänsyn väga tyngst, men dessa ska också balanseras av samhällsskydd och allmänprevention när så är påkallat.

Frihetsberövande anses som ett särskilt skadligt straff för barn och därför finns särreglingar vad gäller såväl fängelse som förvaring vilka innebär att dessa tillämpas restriktivt för lagöverträdare under 18 år. Förvaring får t.ex. bara tillgripas under extraordinära omständigheter för barn. Fram till 2014 fanns inga särskilda ungdomsstraff i Norge utan lagöverträdare under 18 år särbehandlades inom ramen för de ordinarie straffrättsliga reaktionerna. Exempel på sådan särbehandling är att villkorliga böter kan utdelas till barn och att möjligheterna till åtalsunderlåtelse är större för lagöverträdare under 18 år. Medling i konfliktråd är något Norge utvecklat under senare decennier och skiljer sig från traditionella straffrättsliga metoder.

Medling bygger på idéer om reparativ rättvisa och är av upprättande och försonande karaktär. Tanken är att alla som berörs av lagbrottet ska få möjlighet till deltagande i en process för att tillsammans finna lösningar för hur konsekvenserna av brottet ska hanteras. Det finns ingen åldersgräns för när medling kan användas, men det ses som särskilt lämpat för yngre lagöverträdare. Det enda särskilda straffet för unga under 18 år, ungdomsstraffet, infördes 2014 och bygger liksom medling på idéer hämtade från reparativ rättvisa med fokus på försoning, gottgörelse och upprättelse. Syftet med den nya reaktionen är att den ska utgöra ett alternativ till frihetsberövande för barn som begått allvarliga brott. Ungdomsstraffet är en ingripande och omfattande reaktion bestående av de tre delarna ungdomsstormöte, ungdomsplan och uppföljning av planen. Fokus genom hela verkställandet är att stärka den unges nätverk och resurser för att öka möjligheterna till en framtid utan kriminalitet.

5. Analys och slutsatser

I avslutningskapitlet som här följer ska inledningsvis de svenska straffrättsliga reaktionerna analyseras och jämföras med internationella förpliktelser/riktlinjer samt med norska straffrättsliga reaktioner. Den första delen av denna analys sker utifrån de centrala kriminalpolitiska principerna om proportionalitet, rehabilitering och humanitet. En analys/jämförelse utifrån dessa principer bidrar till större förståelse för de avvägningar som de olika reaktionerna och riktlinjerna bygger på. I den andra delen av analysen kommenteras och värderas hur pass väl Sverige, och även Norge, uppfyller de internationella förpliktelserna. (Att påminna om i sammanhanget är att Norge, till skillnad från Sverige, inkorporerat barnkonventionen i sin lagstiftning och därmed formellt sett gett denna högre rättslig status.) Denna "utvärdering" görs utifrån centrala teman/åtgärdsförslag som framförallt betonas i våra internationella förpliktelser enligt barnkonventionen. Avslutningsvis diskuteras två framtida vägval som Sverige kan slå in på vad gäller förändringar av straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare. Diskussionen mynnar ut i en slutsats om hur jag vill förbättra de svenska bestämmelserna på detta område.

5.1 Jämförelser av svenska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare med internationella förpliktelser/riktlinjer samt norska straffrättsliga reaktioner

5.1.1 Svenska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare utifrån centrala kriminalpolitiska principer

5.1.1.1 Proportionalitetsprincipen i Sverige

De svenska straffrättsliga reaktionerna präglas i stor utsträckning av proportionalitetsprincipen, reaktionen ska bestämmas mot bakgrund av brottets svårhet. Proportionalitetsprincipens genomslag kan märkas även i påföljder som egentligen bygger på andra principer. Ungdomsvård kan t.ex. väljas om påföljden är tillräckligt ingripande med hänsyn till brottets svårhet, och är så inte fallet kan

proportionaliteten upprätthållas genom att ungdomsvården förenas med böter eller ungdomstjänst. Även för ungdomstjänst gäller att denna ska vara tillräckligt ingripande för att kunna väljas som alternativ till frihetsberövande. Här kan också proportionaliteten upprätthållas genom att antalet utdömda timmar ungdomstjänst avgörs utifrån straffvärdet. Att fängelse och sluten ungdomsvård används för de mest allvarliga fallen kan också ses som ett utslag av proportionalitetsprincipen då dessa är de mest ingripande och långtgående straffrättsliga reaktionerna.

Straffrabatten och de större möjligheterna till åtalsunderlåtelse/straffvarning som domstol respektive åklagare generellt tillämpar på unga lagöverträdare kan också anses vara i linje med proportionalitetsprincipens resonemang om att ungas bristande mognad ska påverka ansvars- och skuldbedömningen i mildrande riktning.

5.1.1.2 Rehabiliteringsprincipen i Sverige

Proportionalitetsprincipens starka ställning till trots finns också tydliga inslag av att tankar om rehabilitering och behandling har betydelse vid valet av påföljd för unga lagöverträdare. Detta kan till viss del förklaras med barnkonventionens, och därmed barnperspektivets, ökade genomslag. Vid påföljdsbestämningen för unga betonas på ett annat sätt än för vuxna åtgärder för att motverka återfall i brott. Att unga som utgångspunkt hålls utanför kriminalvården och istället hamnar under socialtjänstens försorg motiveras av att unga är särskilt känsliga för de skador som fängelsevistelse kan leda till. Påföljden ungdomsvård är i stor utsträckning präglad av rehabiliteringsprincipen där behandlingens innehåll styrs av den unges behov.

Införandet av ungdomstjänst som alternativ till frihetsberövande straff och böter kan också ses som överensstämmande med rehabiliteringsprincipen. Oavlönat arbete och andra aktiviteter anordnade av socialtjänsten får anses mer gynnsamt för rehabiliteringen än ett frihetsberövande eller böter med risk för skuldsättning och försvårad återanpassning i samhället. Att sluten ungdomsvård som huvudregel väljs

före fängelsestraff är ett sätt att i rehabiliteringsprincipens anda minska risken för vuxna intagnas skadliga inflytande på de unga lagöverträdarna. Slutligen kan den förkortade gallringstiden i belastningsregister för unga mellan 15-18 år samt möjligheterna att beakta medling som skäl för åtalsunderlåtelse ses som exempel på återanpassande och rehabiliterande åtgärder utanför det formella påföljdssystemet.

5.1.1.3 Humanitetsprincipen i Sverige

Förkortad gallringstid i belastningsregister, utökade möjligheter till åtalsunderlåtelse/straffvarning för unga samt den i lag angivna presumptionen mot fängelsestraff kan ses som sammanhörande också med humanitetsprincipen då dessa bestämmelser minskar risken för stigmatisering av de unga lagöverträdarna. Den s.k. ungdomsrabatten kan till viss del kopplas ihop med idéerna om förståelse för den dömdes situation och den rimlighet och måttlighet som enligt humanitetsprincipen ska prägla reaktionerna, framförallt gentemot unga lagöverträdare. Medling, som alltså inte är en egentlig påföljd men väl en åtgärd som kan beaktas straffrättsligt, överensstämmer med humanitetsprincipens idéer om kommunikation och strävan efter moralisk insikt hos den dömda.

5.1.2 Internationella förpliktelser/riktlinjer rörande unga lagöverträdare utifrån centrala kriminalpolitiska principer

5.1.2.1 Proportionalitetsprincipen i de internationella förpliktelserna/riktlinjerna

I de internationella förpliktelserna och riktlinjerna har proportionalitetsprincipen en väldigt undanskymd position och aktualiseras framförallt som en begränsande princip. Med detta avses att den unges bristande mognad ska vägas in i bedömningen så att åtgärderna inte blir alltför ingripande i förhållande till den unges ansvarsförmåga. Vid allvarigare brott begångna av barn ger dock barnrättskommittén uttryck för att åtgärder som står i proportion till brottets

svårhetsgrad kan övervägas, dock måste dessa överväganden alltid vägas mot den grundläggande utgångspunkten om återanpassning och rehabilitering av barnet.

5.1.2.2 Rehabiliteringsprincipen i de internationella förpliktelserna/riktlinjerna

Rehabiliteringsprincipens genomslag är tydlig i samtliga internationella förpliktelser och riktlinjer. Barnkonventionens bärande princip om barnets bästa innebär för unga lagöverträdare att rättskipningens traditionella repressiva syfte ersätts med rehabilitering och reparativ rättvisa med återanpassning som det övergripande målet. Att åtgärderna ska anpassas till det specifika behovet hos den unge, för att möjliggöra en framgångsrik återanpassning, är i linje med att den unge ska rehabiliteras för att bli en välfungerande medborgare. Åtgärder med grund i detta tankesätt i barnkonventionen är t.ex. vård i fosterhem, yrkesutbildning, medling och samhällstjänst. Att fängelse ska undvikas, och även att unga ska slippa utsättas för vuxna intagnas skadliga inflytande, är nära sammanhörande med rehabiliteringstanken. Såväl barnkonventionen som de europeiska riktlinjerna förespråkar att unga lagöverträdare ska slippa registrering i brottsregister, vilket är i överensstämmelse med rehabiliteringsprincipens grundtanke om återintegrering i samhället.

5.1.2.3 Humanitetsprincipen i de internationella riktlinjerna

De internationella riktlinjernas avståndstagande till fängelse och annat frihetsberövande av unga kan också motiveras utifrån humanitetsprincipen, enligt vilka sådana straff framförallt bör undvikas p.g.a. den stigmatiserande karaktären. Liknande resonemang kan appliceras på att unga inte bör hamna i belastningsregister. Dels kan en sådan registrering försvåra inträde på arbetsmarknaden (sammanhörande med återanpassning och rehabilitering) och dels kan det ha en stigmatiserande effekt att finnas med i ett sådant register (kopplat till humanitetsprincipen). Såväl barnkonventionen som de europeiska riktlinjerna

förespråkar också att unga lagöverträdare vid mindre allvarlig brottslighet bör ges en andra chans. Att hålla de unga utanför domstolsförfarandet och det straffrättsliga systemet i dessa fall är ett tydligt uttryck för humanitetsprincipens tankar om att visa tolerans för att alla människor, och inte minst unga, kan begå misstag. Slutligen förespråkas enhälligt i de aktuella internationella förpliktelserna och riktlinjerna att medling och reparativ rättvisa är särskilt lämpligt för unga lagöverträdare. Förutom att denna åtgärd ökar möjligheten till återanpassning (se ovan) är den som tidigare nämns överensstämmande med humanitetsprincipens idéer om reaktioner präglade av kommunikation med målet att den unge ska komma till moralisk insikt om vikten av att inte skada eller kränka andra.

5.1.3 Norska straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare utifrån centrala kriminalpolitiska principer

5.1.3.1 Proportionalitetsprincipen i Norge

Att fängelse och förvaring inte helt avskaffats för unga lagöverträdare i Norge, utan tillgrips om särskilda respektive extraordinära skäl föreligger, är ett resonemang präglat av proportionalitetsprincipen. Det finns brott som är så grova att det även för barn kan vara nödvändigt med en så allvarlig och ingripande åtgärd som frihetsberövande. Även i det nyligen införda ungdomsstraffet som främst präglas av andra principer (se nedan) märks proportionalitetsresonemang. Vid grova brott som mord eller allvarliga sexualbrott anses inte ungdomsstraffet enligt förarbeten tillräckligt ingripande. Det betonas också att straffet innebär hög grad av kontroll och ställer tuffa krav på den dömde, och därför kan uppfattas som väl så kännbart som ett fängelsestraff. Avslutningsvis märks proportionalitetsprincipens begränsande aspekt i bestämmelser om att barn ska behandlas mildare än vuxna generellt i straffbedömningen och även i de utökade möjligheterna till åtalsunderlåtelse p.g.a. barns lägre värderings- och bedömningsförmåga.

5.1.3.2 Rehabiliteringsprincipen i Norge

Den norska kritiken mot de traditionella straffreaktionernas bristande inlärning och potential till förändring av den unge lagöverträdarens agerande är i linje med rehabiliteringsprincipen. I linje med denna princip är också den istället förordade reparatoriva rättvisans möjligheter att förebygga att nya brott begås. Ungdomsstraffet har bl.a. till syfte att stärka den unges nätverk och resurser i avsikt att förändra den unges liv. Samhällstjänstens innehåll i form av oavlönat arbete, skolgång, behandling, samtal och/eller medling är exempel på aktiviteter med syfte att återanpassa den unge och motverka återfall i kriminalitet. Begränsningarna i tillämpningen av frihetsberövande åtgärder samt böter för barn motiveras främst utifrån dessa reaktioners bristande rehabiliterande effekt. Slutligen kan det faktum att barn särbehandlas vad gäller registrering i belastningsregister också kopplas samman med rehabiliteringsprincipen och dess fokus på återintegrering i samhället.

5.1.3.3 Humanitetsprincipen i Norge

Den generellt mildare behandlingen av unga inom den norska straffrätten kan ses som ett uttryck för den större tolerans och förståelse som enligt humanitetsprincipen bör visas unga som begått brott. Medling och ungdomsstraffet utgår från resonemang nära sammanhörande med humanitetsprincipen såsom att få den unge att inse konsekvenserna av sitt agerande (bl.a. genom att möta offret), och samtidigt stärka den unges känsla av att vara ansvarig aktör i sitt liv. Den starka involveringen av den unge lagöverträdaren i genomförandet av ungdomsstraffet och idén att barn har särskild potential att förbättras är i linje med humanitetsprincipens grundläggande tankegångar. Reparativ rättvisa som alternativ straffrättslig metod kan också minska stigmatiseringen jämfört med de traditionella straffrättsliga metoderna. Även de mer gynnsamma reglerna vad gäller registrering i belastningsregister och åtalsunderlåtelse kan motiveras utifrån en minskad stigmatisering av unga som begått brott.

5.1.4 Sammanställning av jämförelserna utifrån kriminalpolitiska principer

	Svenska straffrättsliga reaktioner mot unga lagöverträdare	Internationella förpliktelser och riktlinjer om unga lagöverträdare	Norska straffrättsliga reaktioner mot unga lagöverträdare
Proportionalitetsprincipen	<ul style="list-style-type: none"> - Fängelse och sluten ungdomsvård är möjligt för unga lagöverträdare i de mest allvarliga fallen. - Ungdomstjänst och ungdomsvård tillämpas om de är tillräckligt ingripande. - Straffrabatt och utvidgade möjligheter till åtalsunderlåtelse för unga p.g.a. lägre grad av ansvar och skuld. 	<ul style="list-style-type: none"> - Proportionalitetsprincipen är framförallt begränsande. Den unges bristande mognad ska leda till mildare reaktioner. - Vid allvarliga brott kan reaktioner i proportion till brottets svårhet övervägas. En avvägning måste dock göras mot utgångspunkten om återanpassning av den unge. 	<ul style="list-style-type: none"> - Fängelse och förvaring tillgrips vid särskilda respektive extraordinära skäl. - Vid grova brott som mord eller allvarliga sexualbrott anses inte ungdomsstraffet vara tillräckligt ingripande. Det betonas samtidigt att ungdomsstraffet kan vara lika kännbart som fängelse. - Barn behandlas mildare än vuxna p.g.a. lägre värderings- och bedömningsförmåga.
Rehabiliteringsprincipen	<ul style="list-style-type: none"> - Frihetsberövande, böter samt långvarig registrering i belastningsregister undviks om möjligt för unga lagöverträdare p.g.a. negativa effekter för rehabiliteringen. Sluten ungdomsvård har företräde i förhållande till fängelse (unga ska hållas åtskilda från vuxna intagna). - Ungdomsvård (där behandlingen avgörs utifrån den unges behov) samt ungdomstjänst (med återanpassande aktiviteter) som alternativ till böter och frihetsberövande. - Medling kan beaktas straffrättsligt vid t.ex. åtalsunderlåtelse. 	<ul style="list-style-type: none"> - Undvikande av fängelse och registrering i belastningsregister för bättre återintegrering. Unga intagna ska hållas åtskilda från vuxna. - Barnets bästa innebär att bestraffning ska ersättas av rehabilitering och reparativ rättvisa. - Anpassade åtgärder som vård, utbildning, medling och samhällstjänst för att möjliggöra återanpassning. 	<ul style="list-style-type: none"> - Undvikande av fängelse, böter samt mer långvarig registrering i belastningsregister för unga utifrån rehabiliteringsskäl. - Samhällstjänst är ett alternativ med återanpassande åtgärder som oavlönat arbete, skolgång, behandling eller medling. - Reparativ rättvisa och ungdomsstraffet har som uttalat syfte att stärka den unges resurser för att åstadkomma förändring.
Humanitetsprincipen	<ul style="list-style-type: none"> - Minskad stigmatisering genom förkortad tid i belastningsregister, utökade möjligheter till åtalsunderlåtelse/straffvarning samt presumptionen mot fängelse för unga. - Straffrabatt för unga är ett uttryck för förståelse och måttlighet i reaktionerna gentemot unga lagöverträdare. - Medling kan beaktas straffrättsligt (bl.a. som skäl för åtalsunderlåtelse) och betonar vikten av kommunikation och moralisk insikt hos den unge. 	<ul style="list-style-type: none"> - Minskad stigmatisering genom att unga inte registreras i belastningsregister, att frihetsberövande undviks samt att unga vid mindre allvarlig brottslighet hålls utanför domstolsförfarandet. - Dessa åtgärder uttrycker också tolerans för att unga människor kan begå misstag. - Medling och andra åtgärder inom reparativ rättvisa är särskilt lämpliga för unga och fokuserar på betydelsen av kommunikation och att den unge kommer till moralisk insikt. 	<ul style="list-style-type: none"> - Minskad stigmatisering genom att reparativ rättvisa ersätter de traditionella straffrättsliga metoderna samt genom mer gynnsamma regler angående registrering i belastningsregistret och åtalsunderlåtelse för unga. - Den generellt mildare straffrättsliga bedömningen av barn jämfört med vuxna visar på tolerans och förståelse gentemot unga lagöverträdare. - Medling och ungdomsstraffet handlar om att få den unge att inse konsekvenser av sitt handlande och skapa insikt om denne som ansvarig aktör i sitt liv.

5.1.5 Kommentarer till jämförelserna – svenska och norska straffrättsliga reaktioner i förhållande till internationella förpliktelser och riktlinjer

5.1.5.1 Generell mildring och tolerans gentemot unga lagöverträdare

I de internationella förpliktelserna och riktlinjerna anges att den unges bristande mognad ska leda till mildare reaktioner och att särskild tolerans ska visas för att unga människor kan begå misstag. Den generella straffrabatten (som är avtagande med stigande ålder) för unga mellan 15-21 år i Sverige är ett uttryck för sådan tolerans, som t.o.m. kan sägas gå längre än vad barnkonventionen "kräver" eftersom den senare riktas till unga under 18 år. Även Norge har bestämmelser om att unga ska behandlas mildare jämfört med vuxna. I likhet med barnkonventionen, men till skillnad från Sverige, gäller denna generella särbehandling upp till 18 års ålder.

5.1.5.2 Frihetsberövande för unga lagöverträdare

En central utgångspunkt enligt de internationella förpliktelserna i barnkonventionen är att frihetsberövande av unga ska undvikas. Detta kan motiveras dels utifrån rehabiliteringsskäl, fängelse kan vara skadligt för den unges återanpassning, dels utifrån humanitetstankar om att fängelset är stigmatiserande. Samtidigt öppnar även barnkonventionen upp för att vid allvarliga brott kan reaktioner i proportion till brottets svårhet övervägas. Om barn måste frihetsberövas ska de som huvudregel hållas borta från vuxna intagna, då dessa annars riskerar utöva skadligt inflytande över den unge. I de svenska bestämmelserna finns en stark presumtion mot fängelse för unga lagöverträdare, och framförallt för unga i åldrarna 15-18 år. Att slutna ungdomsvård ges företräde framför fängelse för unga under 18 år är också i linje med förpliktelserna enligt barnkonventionen. Proportionalitetsavvägningar har dock gjort att frihetsberövande, även i form av fängelsestraff, kvarstår som alternativ för unga lagöverträdare vid särskilt grova brott. Liknande avvägningar har gjorts i Norge där fängelse och förvaring kan tillgripas vid särskilda respektive extraordinära omständigheter. Dock saknas det i Norge ett särskilt alternativ för frihetsberövande av barn som den slutna ungdomsvården utgör i Sverige. I Norge är

ungdomsstraffet till viss del ett alternativ till frihetsberövande av unga, men samtidigt anges i förarbeten att ungdomsstraffet inte kan anses tillräckligt ingripande vid allvarliga brott som mord och grova sexualbrott. I dessa fall är således frihetsberövande i form av "vanligt" fängelse det återstående alternativet.

5.1.5.3 Registrering i belastningsregister för unga lagöverträdare

Enligt de internationella förpliktelserna och riktlinjerna bör inte unga lagöverträdare noteras i belastningsregister eftersom detta riskerar att försvåra möjligheterna till återintegrering i samhället, t.ex. genom sämre möjligheter till arbete och bostad. Undvikandet av registrering i belastningsregister kan även motiveras utifrån humanitetsskäl som att det kan upplevas stigmatiserande att hamna i ett sådant register. Även tanken om att visa särskild tolerans gentemot unga lagöverträdare talar emot sådan registrering. Såväl Sverige som Norge har kvar bestämmelser om att unga kan registreras i belastningsregister, men med generellt sett mer generösa bestämmelser för unga lagöverträdare jämfört med vuxna. Sverige har valt att korta gallringstiden för unga mellan 15-18 år som begått mindre allvarlig brottslighet. Proportionalitetsresonemang kan motivera att registrering av mer allvarlig brottslighet finns kvar under längre tid. Även i Norge gäller kortare gallringstid för de under 18 år. Här ges dessutom möjlighet att slippa registrering vid åtalsunderlåtelse och när ärendet överförs till konfliktrådet för medling eller ungdomsstraffet.

5.1.5.4 Anpassade åtgärder för unga lagöverträdare

De internationella förpliktelserna och riktlinjerna förespråkar en bred arsenal av åtgärder för att möjliggöra rehabilitering och återanpassning av den unge i samhället. Exempel på sådana åtgärder som anges är vård, yrkesutbildning, medling och samhällstjänst. Sverige har i stor utsträckning mött dessa krav genom inrättandet av dels ungdomsvård, där innehållet i behandlingen avgörs utifrån den unges behov,

dels ungdomstjänst med olika typer av återanpassande aktiviteter såsom oavlönat arbete och samtalskontakt. I de norska bestämmelserna för samhällstjänst kan återanpassande åtgärder som oavlönat arbete, skolgång, behandling eller medling anordnas. Inom ramen för ungdomsstraffet finns också möjlighet till långtgående individanpassade åtgärder som medling, gottgörelse, samhällsnyttigt arbete, deltagande i brottsförebyggande program, alkoholförbud etc.

5.1.5.5 Reparativ rättvisa för unga lagöverträdare

Barnets bästa innebär enligt barnkonventionen bl.a. att bestraffning ska ersättas av reparativ rättvisa. Medling och andra åtgärder inom den reparatoriska rättvisan anses även utifrån de europeiska riktlinjerna vara särskilt lämpade för unga. Betoningen är på kommunikation och att den unge ska förstå vad dennes handlande orsakat andra för att möjliggöra ett förändrat beteende i framtiden. I Sverige har de reparatoriska idéernas genomslag varit svagt, även vad gäller reaktioner gentemot unga lagöverträdare. Medling utgör ingen egen påföljd och är inte heller något alternativ till det ordinarie straffrättsliga förfarandet. Istället inskränks medlingens betydelse till att kunna beaktas som ett (av flera olika) skäl till åtalsunderlåtelse/straffvarning och som en förmildrande omständighet vid straffmätning och påföljdsval. I Norge har den reparatoriska rättvisan fått ett avsevärt större genomslag. Sedan flera år har medlingen intagit en betydligt mer framskjuten position än i Sverige. Även om medling i konfliktråd varit en möjlighet för alla lagöverträdare, oavsett ålder, har den ändå ansetts särskilt lämpad för unga lagöverträdare. Införandet av ungdomsstraffet 2014 kan ses som en ytterligare stärkning av den reparatoriska rättvisan i Norge, med särskilt fokus på lagöverträdare under 18 år. Ungdomsstraffet är avsett som ett alternativ även vid grov brottslighet, om än inte vid den allra grövsta som t.ex. mord. Kännetecknande för ungdomsstraffet är den unge lagöverträdarens involvering i processen samtidigt som dennes nätverk och resurser ska stärkas. Möjligheten till möte med offret alternativt representanter för offret bygger på den reparatoriska

rättvisans idéer om att detta kan leda till moralisk insikt, vilken i sin tur ökar möjligheterna att den unge tar ansvar för sitt handlande och fortsatta liv.

5.1.5.6 Sammanfattande slutsatser – vem kan lära vad?

För att sammanfatta stämmer såväl svensk som norsk lagstiftning väl överens med de internationella förpliktelserna och riktlinjerna rörande unga lagöverträdare. Frihetsberövande undviks i stor utsträckning och för registrering i belastningsregister särbehandlas unga i gynnande riktning i båda länderna. Samtidigt fullföljer inte något av länderna intentionerna i förpliktelserna/riktlinjerna fullt ut, utan proportionalitetsresonemang kan sägas bromsa detta. Sverige uppfyller tydligare "kravet" att skilja frihetsberövade barn från vuxna intagna genom påföljden sluten ungdomsvård.

Vad gäller att utforma en uppsättning åtgärder anpassade för unga lagöverträdare får Sverige sägas uppfylla detta väl genom de särskilda ungdomspåföljderna ungdomsvård, ungdomstjänst och sluten ungdomsvård innehållande olika typer av behandling och åtgärder med syfte att rehabilitera och återanpassa den unge. Norge hade fram till 2014 formellt sett inga särskilda reaktioner för unga som begått brott. I samhällstjänst fanns och finns dock möjlighet till flera olika typer av återanpassande åtgärder, inklusive behandling, varför avsaknaden av en motsvarighet till den svenska ungdomsvården inte behöver innebära särskilt stor skillnad i praktiken. Införandet av ungdomsstraffet med dess möjligheter till både omfattande och individuellt anpassade åtgärder är helt i linje med de internationella förpliktelserna och riktlinjerna.

Den kanske mest allvarliga svenska bristen utifrån de internationella förpliktelserna och riktlinjerna rörande unga lagöverträdare är den reparativa rättvisans

undanskymda position. Här finns starka bevekelsegrunder för Sverige, i arbetet att bättre uppfylla våra internationella åtaganden, att ta del av det norska exemplet på området. Ur såväl rehabiliterings- som humanitetshänseenden finns tungt vägande skäl att utveckla reaktioner präglade av reparativ rättvisa. Ett första steg i detta arbete kan vara att stärka medlingens position i det svenska påföljdssystemet för unga lagöverträdare. Skulle utvärderingar av det norska ungdomsstraffet visa på goda resultat finns givetvis skäl att fundera på att införa motsvarande reaktion också i Sverige.¹²⁸

5.2 Förslag för framtiden – vilken väg ska Sverige välja angående straffrättsliga reaktioner för unga lagöverträdare?

5.2.1 "Vägval ett": en bred arsenal av åtgärder med individualprevention och rehabilitering i centrum¹²⁹

Ett första vägval som kan göras är att fokusera än mer på individualprevention, rehabilitering och behandling i enighet med våra förpliktelser enligt barnkonventionen. Ett stärkt barnperspektiv innebär att reaktionerna gentemot unga ska ha återanpassning till samhället som slutligt mål. Rätt vård och behandling anses bättre ägnade att motverka fortsatt brottslighet än straffrättsliga reaktioner med straffvärdet som grund. Utifrån detta resonemang är det centralt att ha en tillräcklig uppsättning alternativa rehabiliterande åtgärder för att fånga in så många unga lagöverträdare som möjligt. Idag kan t.ex. uppstå situationer där unga lagöverträdare inte uppfyller kraven för ungdomsvård eller inte anses lämpade för ungdomstjänst. För att i dessa fall undvika icke-rehabiliterande reaktioner som böter eller frihetsberövande kan nya ungdomspåföljder behöva införas som t.ex. kontaktskyldighet och ungdomsövervakning (se SOU 2012:34). Reaktioner av detta

¹²⁸ För vidare diskussion se avsnitt 5.2.3

¹²⁹ Inspiration till "vägval ett" har hämtats från bl.a. barnkonventionen, prop 2005/06:165 och SOU 2012:34. Utformandet och slutsatserna ansvarar jag själv för.

slag ska, trots dess ingripande karaktär, framförallt präglas av behandling och intensiva påverkansåtgärder för att stärka den unge för framtiden. Åtgärderna kan röra sig om sådant som medling, vägledande samtal, missbruksbehandling och skolgång.

Fler behandlingsfokuserade reaktioner för att öka möjligheterna att finna lämpliga åtgärder för varje ung lagöverträdare är alltså utgångspunkten enligt "vägval ett". Mängden möjliga reaktioner är givetvis inte ett självändamål, utan rehabiliteringsskadliga reaktioner som böter och registrering i belastningsregister bör avskaffas. I de fall frihetsberövande inte kan undvikas bör sådana ändå präglas av rehabilitering t.ex. genom vård och behandlingsinsatser under verkställigheten samt genom att unga intagna särskiljs från vuxna. Fängelse bör alltså fullt ut ersättas av sluten ungdomsvård som enda alternativ för frihetsberövande av unga lagöverträdare.

5.2.2 "Vägval två": förenkling med proportionalitet och förutsebarhet som utgångspunkter¹³⁰

Enligt vägval två innebär en ordning utformad i barnkonventionens anda, med en uppsättning reaktioner anpassade för unga lagöverträdare, betydande problem för såväl förutsebarheten som proportionaliteten. Den första kritiken som kan riktas mot ett individualpreventivt och behandlingsinriktat reaktionssystem är att det fortfarande är väldigt osäkert vilken typ av åtgärder och reaktioner som verkligen har rehabiliterande och återanpassande effekt. Skepsisen mot behandlingstanken med ursprung från f.a. 1970-talet lever i stor utsträckning vidare, det anses finnas för få forskningsbaserade rehabiliteringsmetoder att tillgripa. En andra kritik som kan lyftas fram är att ett system präglad av individualprevention går ut över

¹³⁰ Inspiration till "vägval två" har hämtats från bl.a. SOU 1993:35, Brå:s rapport 2002:19, SOU 2004:122 samt Borgeke & Månsson 2007. Utformandet och slutsatserna ansvarar jag själv för.

förutsebarheten. Med fler och mer individuellt anpassade åtgärder blir de möjliga reaktionerna svåröverskådliga och det kan vara svårt för medborgarna att förstå när, hur och varför olika reaktioner tillgrips. Förutsebarheten drabbas också negativt av att det parallellt finns ett "vuxensystem" där proportionalitetsprincipen är den självklara utgångspunkten och ett "ungdomssystem" där proportionaliteten utmanas av ett starkt fokus på rehabilitering och individualprevention. Att en ung lagöverträdare kan dömas även till "vuxenpåföljder", gynnar inte heller förutsebarheten. En tredje kritik går ut på att ett alltför långt fjärmande från proportionalitetsprincipen vid reaktionerna gentemot unga lagöverträdare riskerar att hamna på kollisionskurs med det allmänna rättsmedvetandet. Folk i allmänhet kan tycka att det "daltas" för mycket med unga brottslingar och att rehabiliterande reaktioner som t.ex. ungdomsvård inte innebär tillräckliga konsekvenser. De bristande påvisbara effekterna av behandlingsåtgärder kan förstärka en sådan uppfattning bland allmänheten.

Enligt "vägval två" är det alltså önskvärt att minska antalet möjliga reaktioner för unga lagöverträdare och särskilt sådana med tydligt behandlingsfokus (som ungdomsvård). Proportionalitetsprincipen bör ha samma betydande roll i reaktionerna mot unga som gentemot vuxna lagöverträdare. I sammanhanget bör nämnas att proportionalitetsprincipen också möjliggör viss särbehandling av unga eftersom de ungas lägre grad av mognad påverkar skuld- och ansvarsbedömningen i mildrande riktning. Detta bör dock enligt "vägval två" göras inom ramen för ett gemensamt reaktionssystem för unga och vuxna lagöverträdare.

5.2.3 Kommentarer och slutsatser – en tredje väg?

Att Sverige skulle slå in på "vägval två" med tydligt fokus på proportionalitet och förutsebarhet är inte realistiskt. Vägvalet står på flera punkter i motsats till intentionerna i barnkonventionen och barnperspektivet, vars ställning stärkts på senare tid även rörande straffrättsliga reaktioner gentemot unga lagöverträdare. Skulle regeringens intention förverkligas och barnkonventionen inkorporeras under 2016 kan dessutom vägvalet ses som direkt stridande mot svensk lag. Vägvalet kan vidare kritiseras för att inta en alltför skeptisk attityd till olika typer av rehabiliterande åtgärder. Kritiken mot behandlingstanken från 1970-talet har inte samma relevans idag. Exempel från bl.a. Norge visar att alternativa metoder vid sidan av de traditionella repressiva kan fungera, och det finns därför anledning att pröva och utvärdera olika typer av rehabiliterande och återanpassande reaktioner. Det föreligger vidare starka skäl att särbehandla unga utifrån deras generellt lägre grad av mognad och värderingsförmåga samt stora möjligheter till förbättring med rätt insatser. Det allmänna rättsmedvetandet är ett inte oväsentligt argument för att stärka proportionalitetsprincipens genomslag för unga lagöverträdare. Om medborgarna förlorar förtroendet för statens förmåga att komma tillrätta med unga lagöverträdare är detta givetvis allvarligt. Som nämns i inledningskapitlet är det allmänna rättsmedvetandet ett begrepp med oklar innebörd och kan enligt undersökningar också förändras och påverkas av t.ex. mer information och större kunskap. Politiker/lagstiftare som backas upp av forskare och experter har därför stora möjligheter att påverka det allmänna rättsmedvetandet genom att tydligt lyfta fram skälen för, och fördelarna med, att särbehandla unga lagöverträdare. Att hänvisa till barnkonventionen och barnrättskommittén kan vara en viktig del i denna informationsstrategi.

Den viktigaste poängen att ha med sig från "vägval två" är enligt min mening att det utifrån ett förutsebarhetsperspektiv inte bör finnas alltför många möjliga alternativa

reaktioner för en ung lagöverträdare. Detta blir också den mest allvarliga kritiken mot "vägval ett". Det är inte rimligt att till de redan svåröverskådliga svenska bestämmelserna rörande unga lagöverträdare lägga ytterligare reaktioner. Barnkonventionens förpliktelser rörande unga lagöverträdare kan uppfyllas utan en uppsjö av alternativa straffrättsliga reaktioner. Risken med ett alltför omfattande reaktionssystem, i ambitionen att individanpassa åtgärderna, är att tilldelandet av straffrättsliga reaktioner får karaktären av gissningslek och vi riskerar en återgång till 1970-talet med förlorat förtroende för behandling, vård och rehabilitering.

Vad bör då göras? Är den framkomliga tredje vägen kanske det system vi har idag med starka inslag av både proportionalitet och återanpassning/rehabilitering? Även om jag anser att de svenska straffrättsliga reaktionerna är rimliga och välbalanserade finns ändå en del förändringar som jag anser särskilt angelägna att genomföra. Ett förbud mot fängelse för unga under 18 år är i linje med barnkonventionens förpliktelser. Frihetsberövande av unga ska undvikas och om sådana måste vidtas ska de unga, framförallt av återanpassningsskäl, hållas borta från vuxna intagna. Proportionaliteten kan enligt min mening tillgodoses inom nuvarande reglering för sluten ungdomsvård.

Registrering i belastningsregister bör av såväl rehabiliterings- som humanitetsskäl helt avskaffas för unga lagöverträdare. De innebär enbart en onödig stigmatisering och konkret stämpling av den unge som kriminell samtidigt som det försvårar en fungerande återanpassning till samhället p.g.a. av sämre möjligheter till arbete och bostad. De undantagsfall där det är direkt olämpligt att jobba med viss typ av brottslighet i bagaget kan lösas med specialregister för just dessa fall.

En viss uppstramning och renodling kan också behöva göras av regelsystemet. De s.k. ungdomspåföljderna bör inte bara vara huvudalternativ utan de enda alternativen för unga lagöverträdare. Detta är också i linje med resonemanget ovan om sluten ungdomsvård som enda frihetsberövande alternativ för de under 18 år. Avskaffandet av "vuxenstraffet" böter är också önskvärt utifrån rehabiliteringsskäl samtidigt som det gynnar "renodlandet". Särskiljandet av reaktioner för unga respektive vuxna skapar visserligen två i princip separata reaktionssystem, men bidrar ändå enligt min mening till större överskådlighet än det "blandsystem" som råder idag. En eventuell inkorporering av barnkonventionen är ett ytterligare argument för införandet av en sådan ordning, då åtgärder och bestämmelser särskilt utformade för unga lagöverträdare är helt i linje med konventionens grundtankar.

Slutligen anser jag att Sverige på allvar ska ta del av och införa de av reparativ rättvisa präglade reaktionerna medling och ungdomsstraffet. Dessa är i linje med barnkonventionens förpliktelser och är enligt min mening tilltalande framförallt utifrån humanitetsskäl. Åtgärderna bygger på en tilltro till att den unge lagöverträdaren med rätt kombination av stöttning och krav på ansvarstagande kan bli en ansvarig aktör i sitt eget liv. Vidare möjliggör reaktionerna också ett möte mellan offer och förövare där offret får möjlighet att stärkas och komma ur offerrollen. Förövaren kan genom ett sådant möte bättre förstå konsekvenserna av sitt handlande, vilket jag tror i många fall starkt kan bidra till en motivation att förändra sitt liv. Ungdomsbrottslighet är enligt min mening ett resultat av såväl ett samhälleligt misslyckande som individuellt felaktiga val. Det är därför rimligt med en reaktion som ungdomsstraffet där såväl samhället som den unge tar ansvar för det inträffade. Samhället genom att stärka den unge lagöverträdarens resurser och nätverk. Den unge för sitt felaktiga beteende genom t.ex. medling och gottgörelse. Samhället och den unge kan också sägas ta gemensamt ansvar för ett förändrat beteende genom utformande och verkställande av en ofta omfattande ungdomsplan

med tillhörande uppföljning. Med ungdomsstraffet finns också möjlighet att i ungdomsplanen inkludera rehabiliterande och behandlande åtgärder som samhällsnyttigt arbete, förbud mot alkohol, gottgörelse och deltagande i brottsförebyggande program. Ungdomsstraffet kan i förlängningen fungera som en "paraplyreaktion" som samlar en mängd åtgärdsalternativ inom ramen för samma straffrättsliga reaktion. Detta kan möjliggöra såväl individuellt anpassade åtgärder (inom ramen för ungdomsplanen) som en bättre "formell/yttre" överskådlighet genom att flera straffrättsliga reaktioner samlas i en och samma ungdomspåföljd.

Källförteckning

Offentligt tryck

Statens offentliga utredningar

SOU 1993:35 Reaktionen mot ungdomsbrott.

SOU 1995:91 Ett reformerat straffsystem.

SOU 2004:122 Ingripanden mot unga lagöverträdare.

SOU 2012:34 Nya påföljder.

SOU 2014:18 Straffskalorna för allvarliga våldsbrott.

Direktiv

Dir 2009:60 En översyn av påföljdssystemet.

Dir 2015:17 Tilläggsdirektiv till Barnrättighetsutredningen (S 2013:08).

Departementskrivelser

Ds 1997:32 Påföljder för unga lagöverträdare.

Propositioner

Prop 1962:10 Kungl. Maj:ts proposition med förslag till Brottsbalk.

Prop 1997/98:96 Vissa reformer av påföljdssystemet.

Prop 2005/06:165 Ingripanden mot unga lagöverträdare.

Prop 2009/10:147 Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.

Prop 2009/10:191 Gallring ur belastningsregistret av uppgifter om unga lagöverträdare.

Prop 2014/15:25 Tydligare reaktioner på ungas brottslighet.

Rättsfall

NJA 2000 s. 314.

NJA 2000 s. 421.

NJA 2002 s. 489.

NJA 2007 s. 636.

NJA 2008 s. 359.

NJA 2011 s. 466.

NJA 2012 s. 16.

Andra rapporter

Brå:s rapport 2000:7 *Påföljdssystemet för unga lagöverträdare.*

Brå:s rapport 2002:19 *Vad händer med unga lagöverträdare.*

Brå:s rapport 2011:10 *Ungdomsvård och ungdomstjänst – En utvärdering av 2007 års påföljdsreform för unga lagöverträdare.*

EU-material

2006/C 110/13. Yttrande från Europeiska ekonomiska och sociala kommittén om "Förebyggande av ungdomsbrottslighet, metoder för hantering av ungdomsbrottslighet och ungdomsrättsvårdens roll i EU".

Material från Europarådet

Recommendation No R (87) 20 of the Committee of Ministers to member States on social reactions to juvenile delinquency.

Rec (2003) 20. Recommendation of the Committee of Ministers to member States concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice.

Recommendation CM/Rec (2008) 11 of the Committee of Ministers to member States on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures.

Norskt material

Prop 135L (2010-2011) Endringer i straffeloven, straffeprosessloven, straffgjennomføringsloven, konfliktrådsloven m.fl. (barn og straff).

Lov om behandling av opplysninger i politiet og påtalemyndigheten (politiregisterloven).

Lov om gjennomføring av straff mv. (straffgjennomføringsloven).

Lov om konfliktrådsbehandling (konfliktrådsloven).

Lov om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven).

Lov om straff (straffeloven).

Övrigt internasjonellt material

FN:s konvention om barnets rettigheter, New York den 20 november 1989 (SÖ 1990:20).

CRC/C/GC/10. Convention on the Rights of the Child, Committee on the Rights of the Child, *GENERAL COMMENT No. 10 - Children's rights in juvenile justice*, publicerad 25 april 2007.

CRC/C/SWE/CO/5. Convention on the Rights of Child, Committee on the Rights of the Child, *Concluding observations on the fifth periodic report of Sweden*, publicerad 6 mars 2015.

Litteratur

Andersson, Robert & Nilsson, Roddy: *Svensk kriminalpolitik*, Malmö 2009.

Borgeke, Martin: *Att bestämma påföljd för brott*, Stockholm 2012.

- Estrada, Felipe. "Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur". I: *Den svenska ungdomsbrottsligheten* (red.: Estrada, Felipe & Flyghed, Janne), Lund 2013.
- Estrada, Felipe & Flyghed Janne. "Inledning". I: *Den svenska ungdomsbrottsligheten* (red.: Estrada, Felipe & Flyghed, Janne), Lund 2013.
- Jareborg, Nils & Zila, Josef: *Straffrättens påföljdslära*, fjärde upplagan, Stockholm 2014.
- Jerre, Kristina & Tham, Henrik. *Svenskarnas syn på straff*, Stockholm 2010.
- Kleineman, Jan: "Rättsdogmatisk metod". I: *Juridisk metodlära* (red.: Korling, Fredric & Zamboni, Mauro), Lund 2013.
- Klip, André: *European Criminal Law – An Integrative Approach*, andra upplagan, Cambridge 2012.
- Kumlien, Mats. *Uppfostran och straff. Studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*, Rättshistoriska biblioteket 56:e bandet, Lund 1997.
- Marklund, Linda: *Ett brott - två processer : Medling vid brott och unga lagöverträdare i straffprocessen*, Uppsala 2011.
- Nordlöf, Kerstin: *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, upplaga 2:1, Lund 2012.
- Reichel, Jane: "EU-rättslig metod". I: *Juridisk metodlära* (red.: Korling, Fredric & Zamboni, Mauro), Lund 2013.
- Sarnecki, Jerzy. *Introduktion till kriminologin - volym II*, Lund 2015.
- Schultz, Mårten. "Naturrätt". I: *Juridisk metodlära* (red.: Korling, Fredric & Zamboni, Mauro), Lund 2013.
- Shannon, David & Granath, Sven: "Ungdomsbrottslighetens utveckling sedan mitten av 1990-talet". I *SOU 2012:34 Nya påföljder*, bilaga 11, PM från Brottsförebyggande rådet.
- Tärnfalk, Michael: *Barn och brott – En studie om socialtjänstens yttranden i straffprocessen för unga lagöverträdare*, Stockholm 2007.
- Valguarnera, Filippo: "Den komparativa metoden". I: *Juridisk metodlära* (red.: Korling, Fredric & Zamboni, Mauro), Lund 2013.

Artiklar

Aspelin, Erland. "Straffets grunder – en historisk tillbakablick". I: *Svensk juristtidning* 1999.

Borgeke, Martin & Månsson, Catharina: "Den nya lagstiftningen om påföljder för unga lagöverträdare". I: *Svensk Juristtidning* 2007.

von Hofer, Hanns. *En översyn av påföljdssystemet*, Stockholm 2011. Hämtad från internetadress:

http://www.criminology.su.se/polopoly_fs/1.88257.1337172024!/menu/standard/file/2011_Oversyn.pdf, 2015-09-24.

Jareborg, Nils. "Rättsdogmatik som vetenskap". I: *Svensk juristtidning* 2004.

Olsen, Lena. "Rättsvetenskapliga perspektiv". I: *Svensk juristtidning* 2004.

Träskman, Per Ole. "Skapas det allmänna rättsmedvetandet av att vi är medvetna eller omedvetna?" I: *Svensk Juristtidning* 2015.

Victor, Dag. "Svenska domstolars hantering av Europakonventionen". I: *Svensk juristtidning* 2013.

Wersäll, Fredrik. "En offensiv Högsta domstol. Några reflektioner kring HD:s rättsbildning". I: *Svensk Juristtidning* 2014.

Zila, Josef. "Om rättssäkerhet". I: *Svensk Juristtidning* 1990.

Elektroniska källor

<https://unicef.se/barnkonventionen> - hämtad 2015-10-25.

http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Results%5CAcceptedTexts%5CAcceptedTextsIntro_en.asp – hämtad 2015-12-11.